

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ
МУКИМИЙ НОМИДАГИ КУКОН ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ЁШ ВА ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИЯ

фанидан маъруза матнлари

Психология кафедраси

Тузувчи:

М.Зуфарова
М.Шобекова
М.Исаханова

Кукон - 2003

1. Мавзу: Ёш психологияси ва педагогик психологиянинг предмети.

- Режа: 1. Ёш психологияси ва педагогик психологиянинг предмети.
2. Ёш ва педагогик психологиянинг тарихи.
3. Л.С.Виготскийнинг юксак психик функциялар хақидаги назарияси.
4. Шарк мутафаккирларининг бола тарбияси хақидаги фикрлари.
5. Таълим-тарбиянинг ҳозирги асосий назариялари.
6. Ёш ва педагогик психологиянинг методлари.

Таянч иборалар: Ёш психологияси, педагогик психология, таълим тарбия назариялари, ташкилий метод, эмпирик, натижаларни қайта тиклаш, шархлаш.

XXI аср бусагасида жуда куплаб давлатларда булгани каби дунё харитасида муносиб урин олган мустанкил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар бошланди. Бу ислохотларнинг барчаси инсон омилини хар қачонгидан ҳам юкори савияга кутариб, инсон ва унинг муаммаллиги, уз устида ишлаши, уз муаммаллиги хусусида қайгуриш муаммоси хар қачонгидан ҳам долзарб масалага айланди.

Миллий Дастурда эътироф этилган янгича моделдаги шахсни камол топтириш, ёш авлод онгининг таълим олиш давридаги ривожланиш тенденцияларидан тортиб, токи янгича укутиш технологияларини бола томонидан узлаштириши ва ундаги аклий, интеллектуал қобилиятларга нечоғлик таъсир курсатаётганлигини урганиш, маънавий баркамоллик тамойилларини мактабда ва янги типдаги таълим муассасаларида жорий этиш ҳам шахс психологиясини теран билган холда укутишнинг энг илгор ва замонавий шакллари амалиётга тадбик этишни такозо этади. Ёш даврлари психологияси фанининг мавзу бахси боланинг тугилишидан бошлаб вояга етгунича хар психологик ривожланиши, шахсининг таркиб топиши муаммоларини, уларнинг психологик механизмларини урганишдан иборат.

Педагогик психология эса таълим ва тарбиянинг психологик қонуниятлари ва механизмларини урганади.

Ёш ва педагогик психология алоҳида предмет сифатида XIX аср бошларида вужудга келган. Россияда мазкур соҳадаги тадқиқотчилар намуналари Шарк ва Гарб маданияти таъсирида инсон рухияти билан боғлиқ қатор оғзаки ва ёзма, амалий ва илмий

асарларда пайдо була бошлади. Дастлабки педагогик-психологик мазмунидаги асарлар 17-18 асрларда диний-ахлокий тарзда ёзилган эди. 18 асрдан бошлаб болалар психологияси буйича муайян тартибга, йуналишга ва услубга эга булган илмий фикрлар вужудга келди. Жумладан, К.Р.Ушинскийнинг «Инсон тарбия предмети», Н.Ф. Каптеревнинг «Педагогика психология», И.А.Сикорскийнинг «Бола рухи», А.Ф.Лазурскийнинг «Мактаб укучисининг тавсифи», П.Ф. Лесгафтнинг «Оилада бола тарбияси ва унинг ахамияти» асарлари психологик илмий тадқиқотни шакллантиришга хизмат килди.

И.М. Сеченов психиканинг рефлектор хусусиятини кашф қилиб фан оламида кескин узғариш ясади. И.П.Павлов кашф этган қатор қонуниятлар, ҳоссалар, 2-сигналлар системаси экспериментал ишларни олиб боришга пухта замин ҳозирлади. Сеченов ва Павлов ғояларига П.О.Эфрусси, Н.Е.Рибаков, К.Н.Корников, П.П.Блонский, Л.С. Виготский ва бошқа олимлар ёш психологияси буйича қимматли тадқиқотларни амалга оширдилар ва янгидан-янги қонуниятларни яратдилар.

XIX аср охири XX аср бошларида АКШ ва Ғарбий Европа мамлакатларида ёш психологияси ва педагогика психология фанларида илмий тадқиқотларга асосланган қатор асарлар пайдо булди. Америкалик психолог У.Джемс «Уқитувчилар билан психология тугрисида суҳбат (1902)» асарида ёш даврининг хусусиятлари хусусидаги илмий ва амалий аҳамиятга эга булган маълумотларни чуқур таҳлил қилди. К.Бюлер фаолиятининг ҳар хил ёш давлардаги ролини, фаолият турларида фантазия, тафаккур, нутқ, жараёнларининг ривожланишини, ақлий фаолият ҳамда унинг ривожланиши босқичларини (инстинкт, дрессура, интеллект) шахснинг шаклланишида биологик ва ижтимоий омилларнинг аҳамиятини изчил урганди. Француз психологи Э.Дюркгейм биологияда ирсият қанчалик аҳамиятга эга булса, тақдир ҳам жамиятда шундай урин тутишини уқтиради. П.Жаннинг (француз) фикрича, шахслараро таъқиқ муносабатлар ривожланишнинг принциплари ҳисобланади.

Утган аждодларимиз ёш психологиясининг муаммоларини изчил ва атрофлича, маълум концепция асосида урганмаган булсалар ҳам, 4 хил манбалардан - халқ ижодиёти, муайян шахсларга бағишлаб ёзилган уғит-насихат ва ҳикоятлар, қомусий асарлар ва баъдий асарларда бу борада қимматли фикрлар билдирган. Абу Наср Фаробийнинг «Фозил кишилар шахри», «Фалсафий саволлар ва уларга жавоблар», «Хикмат маънолари», «Ақл маънолари» каби асарларида инсон ва унинг психикаси ҳақидаги ахлокий-фалсафий мушоҳадалари, Абу Райҳон Берунийнинг «Утмиш ёдгорликлар»,

11. П.И.Иванов. Таълимнинг психологик асослари. Тош. 1963 й.
12. А.В.Петровский таърифида. Ёш психологияси ва педагогика психология. М. 1979.
13. Умумий психология, ёки ёш психологияси ва педагогика психология курси. М. 1982
14. Гамезо ва бош. «Возрастная и педагогическая психология» М.. 1984 й.
15. Возр.и педаг. Психология. Под.ред. А.В.Петровского. 2 е.изу.М., 1979.
16. Возр.пед.психология.Под ред.М.В.Гализо.идр М.1984
17. Емельянов.С.Б.Профессиональное самовоспитание учителя,М.,1983.
18. Кан-Калик.В.А.Учителю о педагогическом общении.М.,1987.
19. Л.М.Фридман,К.Н.Волков. Психологическая наука-учителю.М., «Просвещение».1985г.
20. А.А.Люблинская «Учителю о психологии младшего школьника.» Москва 1977.
21. Я.Л. Коломинский. Е.А.Панько. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. М., 1988.
22. Психологические условия формирования личности будущего учителя.
23. Межвузовский сборник научных трудов. М., 1988.
24. Н.П. Н.П.Аникеева, Психологический климат в коллективе, М, 1989г. «Просвещение»
25. Е.А.Климов, Как выбирать профессию. М., «Просвещение» 1984 г.
26. В.А.Сухомлинский. «О воспитании» М.,1985 г.
27. Психология труда и личности учителя. Под.пед. А.И. Щербакова. Л., 1977 (изд.П)

меъёридан четга чикмаслиги талаб этилади.

Мақтабни ислох қилиш шароитида уқитувчининг уз устида ишлаши алоҳида аҳамиятга эгадир. Психологик нуқтаи назардан уқитувчи уз устида тинмай ишлаши, узининг билим ва малакаларини кенгайтириб бориши унинг фаолиятини асосини ташкил қилади. Чунки: 1) уз устида ишлаш, янгиликлар излаш уқитувчи олдига қўйган вазифани ҳаққонийлигини очиқ бериш; 2) уқувчига янги информациялар бериш билан бирга, унда шунга нисбатан кизиқишлар уйғотиш, авваллари олган билимларга солиштириб қуриш; 3) уз касбига йуналишни шакллантириш имконини беради.

Уз устида ишлаш орқали уқитувчи уни педагогик фаолиятга татбиқ қилади. Уз устида ишлаш уқитувчи шахсининг касбга йуналтирилган фаолиятини мазмун ва сифат жиҳатидан қайта қуришга, умумий-сиёсий билимларини такомиллаштиришга, фан соҳасидаги янгиликларни билиш ва уни ҳаётга татбиқ этишга, маданий ҳаётимиздаги янгиликлар билан танишишга олиб келади.

Уқитувчининг уз устида ишлаши, изланишининг конкрет мазмуни ва шакли бир канча нарсаларга боғлиқ: ёшга, педагогик тажрибага, яшаш шароитига, уқитаётган предмети, кизиқишларига, уқувчиларнинг билим ва тайёргарлик даражасига боғлиқдир.

Шуни айтиш керакки, «интилганга толе ёр» дейишганидек, уқитувчи изланса, уз устида ишласа у доимо олийжаноб уқитувчи бўлиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. И.Каримов «Баркамол авлод — Ўзбекистон келажакининг пойдевори» Т., 1997 й.
2. «Таълим тугрисида» Конун 1997 й.29 авг. «Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури»
3. Э.Гозиев «Психология» Т., 1994 й.
4. Э.Гозиев «Олий мактаб психологияси» Т.. 1997 й.
5. А.В Петровский таҳририда. Ёш психологияси ва педагогик психология. Москва 1979й.
6. Умумий психология, ёш психологияси ва педагогик психология курси. Москва 1982 й.
7. В.А Крутецкий. Педагогик психология асослари Тошкент 1976 й.
8. В.А Крутецкий. Уқувчиларнинг таълим ва тарбияси психологияси 1976 й.
9. М. Г Давлетшин таҳририда. Ёш психологияси ва педагогик психология Тош. 1974 й.
10. М. Г Давлетшин. Таълимнинг психологик асослари. Тош. 1990 й.

китобида кишиларнинг жисмоний тузилиши, уларнинг узун-қисқалиги тугрисида билдирган фикрлари диққатга сазовордир, у узок яшаш сабабини биологик ва ирсий омиллар билан боғлайди.

Ибн Синонинг 5 томлик «Тиб қонунлари» асарида организмнинг тузилиши, ундаги нервлар ва нерв йуллари, физиологик жараёнлар ҳақида анча муҳим маълумотлар бор. Унинг «одоб ҳақида» рисоласи ҳам инсон шахсини шакллантириш тугрисидаги жиддий асардир.

Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асаридаги бош масалалардан бири - қомил инсонни тарбиялашдир.

Давоний узининг «Ахлокий Жалолий» асарида инсон узининг ақлий қобилияти ва истеъдодини тарбиялаши кераклиги, бунинг учун билимларни эгаллаши лозимлигини таъкидлайди.

А.Навоийнинг барча асарларида етук, баркамол инсоннинг ахлоқи, маънавияти, одамларга муносабати, истеъдоди ва қобилияти тугрисида қимматли фикрлар юритилган.

Юқоридаги алломалардан ташқари Бобур, Фароғий, Мажлисий, Нодира, Увайсий, Муқимий, Ҳамза, Авлонийларнинг ёшлар тарбиясига ахлоқ-одоб, фъл-атвор, оилавий ҳаёт масалаларига, шахслараро муносабатларга доир қарашлари турли жанрлардаги асарларида баён этилган.

Ҳозирги кунда инсон шахсини тадқиқ қилишга ҳар хил нуқтаи назардан ёндошадиган бир қатор назариялар (таълимотлар) мавжуд: а) биогенетик, б) социгенетик, в) психогенетик, г) когнитивистик, д) психо-аналитик, е) бихевиористик.

Биогенетик назарияда - инсоннинг биологик етилиши бош омил сифатида қабул қилинади. Биогенетик қонунни Ф.Мюллер, ва Э.Геккел кашф қилган- улар фикрича: шахс психологиясининг индивидуал ривожланиши (онтогенез) бутун инсониятнинг тарихий ривожланишининг (филогенезни) асосий босқичларини қисқача такрорлайди. (чакалок-фақат сўт эмизувчи хайвон, 6 ойликда маймунлар даражасига етади, 2 ёшида оддий одам, 5 ёшда ибтидоий гала, мактабга киргач ибтидоий давр одами даражасида, 16-18 ёшда ҳозирги замон кишилари даражасига етади деб ҳисоблайдилар. Инсон зотидаги ривожланиши босқичлари филогенезни айнан такрорламайди. Биологизм тарафдорларидан Кречмер «Конституцион назария» яратган. З.Фрейд эса шахснинг барча хатти-ҳаракатлари инстинктларидан қелиб чиқади деб ҳисоблайди. Албатта, биологик омиллар инсон ҳулқини белгилувчи бирдан бир омил эмас.

Социогенетик назария - инсон биологик тур сифатида тугилиб, ҳаётдаги ижтимоий шарт-шароитларнинг бевосита таъсири остида

шахсга айланади, деб хисоблайди. М.: роллар назарияси таълимоти инсон ижтимоий муҳитда бажариши шарт булган махсус роллар унинг ҳулк атворида, бошқалар билан муносабатида сезиларли из қолдиради деб хисоблайди.

АҚШда индивидуал тажриба ва билимларни узлаштириш назарияси кенг тарқалган.

Бу назарияларда инсон ҳаётининг ижтимоий тарихий, объектив шарт-шароитлари эътиборга олинмаган.

Психогенетик назария – психик жараёнларнинг ривожланишини 1-даражали ахамиятга эга деб хисоблайди.

Когнитивистик йуналиш-Ж.Пиаже, Дж.Келли- ақл идрок функциялари ҳамда унинг даврлари ҳақидаги таълимот.

Психолог Ананьев психикани урганиш методларини 4 гуруҳга ажратади.

1. ташкилий
2. эмпирик (амалий)
3. натижаларни қайта ишлаш (статик)
4. натижаларни шарҳлаш.

1. Ташкилий – киёслаш, лонгитюд (узлуксиз) методга комплекс (купёклама) деб номланган методлар қиради.

А) киёслаш-турли ёшдаги одамларнинг билиш жараёнларини, шахс хусусиятлари, билимларни узлаштириши, ақлий қобилияти, ривожланиши динамикаси, жинсларнинг тафовутлари ва узига ҳослигини урганишда қўлланилади. Халқ таълими системасида ва ишлаб чиқаришда «инсон омили» муаммосининг қутарилиши, вақт тақчиллиги, ишчанлик имконияти, психологик мослик масалаларининг алоҳида аҳамияти қасб этиши мазкур методни кенг қўллашни тақозо этмоқда.

Лонгитюд – методи - бир ёки бир неча синалувчилар узок муддат - ҳатто 10 йиллаб текширилади.

2. Эмпирик методлар - қўзатиш, эксперимент, тест, анкета, суров, социометрия, суҳбат, интервью, фаолият махсули ва уни таҳлил қилиш. Улар синаш, текшириш, диагноз (аниқлаш) прогноз (олдиндан белгилаш) вазифаларини бажаради. Эмпирик методлардан навбати билан фойдаланиш яхши натижа беради.

Натижаларни қайта ишлаш а) статистик ва б) психологик таҳлил турларига бўлинади.

а)Тажрибаларда олинган қийматларнинг ишончлилиқ даражасини аниқлашга хизмат қилади.

б)Тупланган материаллар психологик таҳлил қилинганда, барча фикр ва мулоҳазалар ишончли омиллар орқали исботлаб берилади.

педагогик одоб ва муносабатларнинг асосини ташкил қилади. Уқитувчи узаро муносабатларни бошқариш учун аввало, мана шу муносабатнинг сабаби ва характерини билиши шарт. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда рус психологлари (Я.Л. Коломинский, В.М. Галузинский ва бошқ.) уқитувчи ва уқувчилар орасидаги муносабатларни характер масаласини урганиб, унда уқувчи ҳақида ҳулоса чиқаришга шошилмаслик, уни турли фаолиятлар процессида қўзатиш, дангаса, интизомсиз уқувчиларнинг ички дунёсини тушуниб, уларни қизиқиш ва иделларини, психологик йуналишини, дунёқараш ва эътиқодларини билиб, унга таъсир қўзатиш ва унда самимийликка – бу орқали жиддий ва талабчанликка эътибор берган ҳолда муомала қилиш мақсадга мувофиқлигини қўзатиб берди.

Уқитувчининг уқувчилар билан бўладиган муомала услуби шундай бўлиши лозим. У керак ва керак бўлмаган ишга аралашмаслик, мактаб ҳаётидаги ишлар, турли хил ҳолатларга нисбатан сабр, чидам билан муносабатда бўлиши, болаларни ишларига иложи борица аралашмаслик, у ёки бу тадбирларни ташкил қилишда ташаббус қўзатавермасликдан иборатдир(ташаббус болалардан қилиши керак). Уқитувчи мактаб маъмуриятининг юқоридан, мактаб уқитувчиларининг «пастроқ»дан бўладиган қўзғалмаларга қўр-қўрона берилавермаслиги лозим. Ақс ҳолда уқитувчи янгиликка, муваққилликка интилади олмайди.

Ҳар қандай иш фаолиятида у узининг педагогик билим ва малакаларидан фойдаланадиган ва уни амалга, мактаб ҳаётига таъбиқ қиладиган бўлмоғи лозим.

Уқитувчи уқувчиларга психолог-педагогик тавсифнома тузишда ҳам уқувчиларни ҳар томонлама урганиши, оилавий шароити билан танишиши, унинг уқишга ва предметларни урганишга, узлаштиришга бўлган муносабатларини; идрок, ҳотира ва тафаккур хусусиятларини, меҳнатга бўлган (онгли, ижобий ёки ақс) муносабатини билиши; уқувчининг характер ҳислатлари, темпераменти ва махсус қобилияти хусусиятларини аниқ билган ҳолда ёзиши лозим. Тавсифнома объектив характерга эга бўлиши ва ундан қўзғалмада бошқа уқитувчилар фойдаланиш имкониятига эга бўлишини назарда тутиб ёзилиши шарт.

Уқувчи шахсини баҳолаш уқитувчининг одоб, педагогик таътига боғлиқдир. Педагогик таът (лот. *tastus* – тегиш, сезиш, одоб) атрофдаги қишлоқ билан муомала ва муносабатда бўлишда меъёр ҳиссига риоя қилишдан иборат ахлоқ нормасидир. Таът – шахснинг ақлий ҳамда ахлоқий қамолат даражасини қўзғатувчи мезон ҳисобланади. Демак, уқувчи шахсини баҳолашда уқитувчи ахлоқ

фикрларини билиб олиши ва унга озор бермаган холда таъсир курсатиш талаб килинади. Бу уринда уқитувчининг педагогик одоби катта аҳамиятга эга.

Педагогик одоб нима?

Педагогик одоб - бу узини педагогик жамоа ва уқувчилар жамоаси орасида тута билиши, уз маъсулиятини хис қилган холда педагогик фаолиятга муносабатда бўлиш, уқитувчининг уқитувчилар ҳамда уқувчилар билан тугри ва самимий муносабатда бўлиши, уқувчи шахсини ҳурмат қилиши, ахлоқ қоидаларига риоя қилган холда иш қилиши, уларга ғамхур бўлишдир.

Буюк рус педагоги К.Д. Ушинский педагогик одоб ҳақида шундай деб ёзади: « Мактабда ҳазилга йўл қўювчи жиддийлик ҳукм суриши лозим, аммо ҳамма иш ҳазилга, эрмакка, сертақаллуфликка, адолат тирнок ичидан қир излашга, яхшилик мулоимликка, тартиб бачканаликка айланиб кетмаслиги керак. » (О классной дисциплине, II- томах , I том. 1953 г. 160 стр)

Педагог уқувчига таъсир курсатувчи энг самарали усулларни топа олиши, тарбиявий таъсир усулларини қўллашда педагогик нуқтаи –назардан энг яхши чорага риоя қила билиши, конкрет педагогик вазифани, уқувчи шахсининг хусусият ва имкониятларини ва муайян педагогик вазиятни ҳисобга олиб иш қилиши мақсадга мувофиқдир.

Уқувчилар билан бўлган муносабатда ва исталган педагогик таъсирни қўллашда меъёрни сезиш, арзимаган иш учун кескин, қўпол ва уқувчини ҳафа қиладиган даражада танбех бериш, уқувчиларда норозилик, ҳафгарчилик пайдо қилиш ҳам ҳақиқий педагогнинг иши эмас.

Уқувчилар билан бўлган муносабатда уқитувчини адолатлилиги алоҳида урин эгаллайди. Адолатли муносабат уқувчиларни уқитувчига яқинлаштиради. Унинг обрусини оширади ва бундай уқитувчига нисбатан уқувчиларда ҳурмат ҳисси уйғонади. Адолатсизлик – қўпинча(ҳамма вақт) ёмон оқибатларга олиб келади ва бундай сифат умуман уқитувчига ёт бўлиши керак.

Уқувчилар уқитувчини бушанглигини, лақмалигини принципсизлигини, иродасизлигини ёқтирмайдилар. Уқувчилар қўполлик билан мажбур қилмасдан, қўркмасдан, шунингдек қўраксиз расмийчиликсиз талаб қила оладиган, шу йўл билан уз мақсадига эриша оладиган уқитувчиларни жуда ҳурмат қиладилар.

Демак, уқитувчи билан уқувчилар орасидаги узаро самимий муносабат, бир-бирини тушунган холда иш қилиш, уқувчининг психологик хусусиятларини эътиборга олиб уни баҳолаш, педагогик баҳога нисбатан одиллик, бола шахсиятини ҳақоратламай иш қилиш

Шарҳлаш - генетик ва донлаш методларидан иборат. Генетик метод - синалувчида вужудга келаятган янги шахс фазилатларининг ривожланиши ва билиш жараёнларининг узғаришига тажриба натижасига суяниб таъриф ва тавсиф бериш, психик узаришлар билан ривожланиш белгиларининг бевосита боғлиқлигининг илдизи аниқланади. М: инсон нутқини идрок қилиш учун сезги, идрок, хотира, тафаккур жараёнлари бир пайтда қатнашади, уларнинг аҳамияти, улуши, узаро боғлиқлиги асослаб берилади. Эмпирик методлар – қўзатиш объектив (ташки) субъектив (уз-узини қўзатиш).

Турли ёшдаги одамларнинг диққати, хис-тўйғулари, нерв системасининг ташки ифодалари, темперамент хусусиятлари, сезгилари, нутқ фаолиятини урганилади. Аммо ута мураккаб ички психологик кечинмалар, юксак ҳиссийётлар, тафаккур, мантикий хотирани тадқиқ этишга бу методнинг имкони етмайди. Субъектив қўзатиш - психолог ёки мохир педагог уз тафакқурини қўзатиб, узидаги эмоционал узғариш ҳақида, тафакқурнинг механизмлари вужудга қилиши ва кечиши ҳақида маълумот олади. Натижада тафакқурнинг сифати, мазмуни, мохияти, қай тарзда, қандай тезликда, қай шаклда қўй бериши қўзатилади. Лекин инсон турли вазиятларда узини бир хил бошқара олмайди ва шунинг учун бу методнинг илмий аҳамияти катта эмас. Сухбат методи. Муайян бир вазият ёки муаммони ҳал қилиш жараёнида инсон психикасидаги узаришлар урганилади, турли ёшдаги одамларнинг тафакқури, ақл-заковати, ҳулқ-атвори, қизиқиши, билим савияси, эътиқоди, дунёқараши, иродаси ҳақида маълумотлар олинади. Синалувчида узига ҳос ишлаш услуби, ошқоралик этишмаслиги, ийманиш, уялиш атрофлича маълумотлар олишни қийинлаштиради. Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш методи – инсон хотираси, тафакқури, қўбилияти ва ҳаёлининг хусусиятларини аниқлайди. (болалар қизган расмлар, ясаган уйинчоқлар, модалар, ёзган шеърлар, қўндалик қашфиёт, қўрилма, асбоб, техник модел, реферат, курс иши, маъруза, конспект, қўразма қўроллар) шахснинг психик хусусиятлари тугрисида маълумотлар тўплаш мумкин. Тест - инглизча «синаш», «текшириш». Шахснинг ақлий усишини, қўбилияти, иродавий сифатлари, қандай қасбни эгаллаш мумкинлиги, қасбга яроқлилиги, яроқсизлиги, истеъдодларини ва ақли заифларни аниқлашда қўлланилади.

Чет эл тестологлари синаш жараёнида синалувчининг эмоционал ҳолати ва салоҳиятига болалик рухий кечинмаларни ҳисобга олмайдилар.

Тажриба-(эксперимент) методи. 2 га бўлинади: 1. Табиий

эксперимент. 2. Лаборатория эксперименти.

Табиий эксперимент - ишлаб чиқариш жамоалари аъзолари, илмий ходимлар, уқитувчиларнинг узаро муносабатлари, иш қобилиятлари, мутахассисликка яроқлилиги муаммоларини ҳал қилиш назарда тутилди.

Табиий шароитда инсон психикасини уранишда синалувчилар (боғча болалари, мактаб уқувчиларини) узлари беҳабар бўлиши, таълим жараёнида берилаётган билимлар тадқиқот мақсадига мувофиқлаштирилиши лозим.

Лаборатория методи қўпинча индивидуал (гоҳо гуруҳ ва жамоа) шаклида синалувчилардан яширмай, махсус асбоблар, йўл-йуриқлар, тавсиялар, курсатма ва иловалардан фойдаланиб олиб борилади. Ҳозирги замон психикасидаги узгаришларни аниқлайдиган асбоблар, мураккаб электрон ҳисоблаш машиналари (дисплейлар) қурилмалар, мослама ва жиҳозлар мавжуд. Диктатнинг сифатлари, идрок, сезги, хотира ва тафаккурнинг хусусиятлари эмоционал ҳамда иродавий ва ақлий зуриқиш ҳолатлари текширилади (детекторлар, электрон ва радио улчаичлар, секундометр, тахистоскоп, эстеziометр, электро энцефалограмма).

Таҷриба- аниқловчи, таркиб топтирувчи ва текшириш қисмларига бўлинади.

Аниқловчи қисмида - психик хусусияти, жараён ёки ҳолат, уйин, уқиш, меҳнат фаолиятларида тадқиқ қилинади, объектнинг шу пайтдаги ҳолати, имконияти аниқланади, лекин текширувчи синалувчига ҳеч қандай таъсир утказмайди.

Таркиб топтирувчи таҷрибада синалувчиларда бирор фазилатни шакллантириш, мақсадга мувофиқ муайян малакани йўл-йуриқ ва усулни уратиш режалаштирилади.

Текшириш таҷрибасида таркиб топтирувчи босқичда шакллантирилган усул, восита, йўл-йуриқ, қуниқма, малака ва шахс фазилатларининг даражасини, барқарорлигини аниқлаш, таъсирчанлигига ишонч ҳосил қилиш учун моҳияти ҳар-қил мустакил топшириқлар берилади. Таркиб топтирувчи экспериментнинг самараси улчанади.

Олинган натижалар микдор-статистик методларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқилади.

Ҳозир инженер психологлар, математиклар билан ҳамкорликда инсон психикасининг моделини яратиш устида тадқиқот олиб бормоқдалар-роботлар, ЭХМлар унинг даслабки натижаларидир.

Биография методи - инсон психикасини тадқиқ қилиш учун унинг ҳаёти, фаолияти, иқтисодиёти тугрисидаги маълумотлар муҳим

7. Коммуникатив қобилият - бу уқитувчининг уқувчилар билан тугри муносабат урната олиши, уқувчиларга тугри ёндашиш йўлини топа билиши, узаро самимий муносабатлар урната олиш, улар билан бирга ҳамнафас бўлиш қобилиятидир.

8. Педагогик ҳаёл – ҳам педагогик қобилият таркибига қиради. Уқитувчи узи таълим-тарбия бераётган уқувчисини қандай характерли хусусиятга эгаллигига қараб, уни қелғусида қим ва қандай инсон бўлишини била оладиган, унда қандай фазилатлар шаклланиши мумкинлиги олдиндан айтиб бера оладиган қобилиятдир.

9. Диктатни ташкил қила билиш қобилияти – бу – (Крутецкийнинг «Пед.психологиянинг асослари» қитобида Страхов И.В бунинг – диктатни тақсимлаш қобилияти – деб қурсатади) – уқитувчини уз ва уқитувчилар диктатини ташкил қила билиш, уқувчиларнинг турли ҳилдаги диктат турлари ҳолатларидан фойдалана олиш, уз диктатини дарс жараёнида тақсимлай олиш ва унда бирор қерақли объектни, уқувчини диктат ётиборидан тушириб қолдирмаслик қобилиятидир. Уқитувчи шу қобилиятга эга бўлгандагина, у таълим жараёнини муваффақиятли уюштира олади.

(Талабаларга савол: Сизда қандай педагогик қобилиятлар мавжуд? Бу қобилиятларни қандай шакллантириш мумкин. Баҳс.)

Педагогик қобилиятларни шакллантириш учун: 1) талаба ёки уқитувчи тинмай уз устида ишлаши, машқ қилиши, 2) изланиши, 3) таълимнинг самарали методларидан фойдаланиши, 4) педагогик фаолиятда ҳамма вақт фаол иштирок этиши, 5) уқитувчиларнинг дарсларига қириб, таҳлил қилиб, ундан узига тегишли ҳулосалар чиқариб олиши, 6) фаолият жараёнида пайдо бўладиган қийинчиликларга бардош бериши, тусиқларни қартараф қилиши, 7) уз олдида қуйган олий мақсадни қулга қиритишга доимо интилиши ва яна, яна изланиши, 8)болани уз боласи қигарғушаси қабии севиши лозим, 9) қузатувчанликни ривожлантириши ва ҳ.қ.

III. Уқув фаолияти самарадорлигини таъминлашда уқитувчилар билан уқувчилар орасидаги психолого-педагогик масалалар муҳимдир.

Уқитувчи билан уқувчи орасидаги узаро муносабат аввало, уқитувчининг ёшлиқ ва индивидуал муносабатларини ҳисобга олган ҳолда бўлишга асосланиши лозим. Бунинг учун бошланғич синф уқувчиси I-синфга қелган уқувчиларни боғча давридаги хусусиятларни билиши, уқувчига сездирмаган ҳолда ундаги салбий хусусиятларни олдини олиши, самимий муносабатлар асосида унинг

булишни уз ичига олади. Педагогик касбни танлаш мотиви педагогик қобилият жараёнида, педагогика коллежи, педагогика институтлари ва университетларда уқиш давомида ҳосил булади. Бунда ўқитувчи ва мураббийларнинг роли нихоятда катта.

Булгуси ўқитувчи нима учун бу касбни танлашни билмоғи, уни ҳис қилмоғи, керак(тусатдан пединститутга кириш ва турли сабаблар...) чунки педагогик касбга бўлган йўналиш, педагогик қобилиятни шаклланишига сабаб булади.

Педагогик қобилият - бу шахснинг ақлий, эмоционал-иродавий ҳислатларини ифодалаш педагогик фаолиятга қизиқиш, интилиш, изланиш хусусиятидир.

Психологлардан Ф.Н.Гоноболин, Н.В.Кузмина, Н.Д. Левитова И.В.Страховлар педагогик қобилиятнинг қўп қиррали эканлигини қўрсатиб бердилар. Улар ўқитувчи бўлиш учун қандайдир бир ёки бир неча сифатлар етарли эмаслигини ва ўқитувчи қўйидаги қобилиятларга эга бўлишини, ёки педагогик қобилият структурасига қирадиган қобилиятларни қўрсатиб бердилар. Буларга:

1. Дидактик қобилият- ўқитувчининг ўқувчиларга янги билимларни, информацияларни тушунарли қилиб баён қилиши
2. Академик қобилият - ўқитувчининг ўзи ўқитадиган предметга оид ва унга бевосита керак бўлган фанларни билишга бўлган қобилияти (М.Математик –геометрия, алгебра, астронимия, физика...)
3. Перцептив қобилият - ўқитувчининг ўқувчиларга ҳос хусусиятларни, уларнинг қизиқишлари ва имкониятларини билган ҳолда уларнинг қалбига, ички дунёсига қўриш қобилияти.
4. Нутқ қобилияти –ўқитувчининг ўқув материални аниқ, раво ва тушунарли баён қила билиш қобилияти. Нутқ ёрдамида ва пантомимика воситасида ўз ҳис-тўйғуларини тушунтира билиш қобилиятидир.
5. Ташкилотчилик қобилияти – бу ўқувчиларнинг қизиқишлари, идеаллари, йўналишлари дунёқарашларини ҳисобга олиб, таълим- тарбия ишларини ташкил қилиш, ўқувчиларни жипслаштириш, жамоани уюштира олиш, ўз шахсий ишини ташкил қила олиш қобилиятидир.
6. Авторитар қобилият - ўқувчиларга бевосита эмоционал-иродавий таъсир қўрсатиш, улар орасида, педагогик жамоа уртасида обрў қўзона олиш қобилияти бир.Ўзининг талабчанлиги, самимийлиги, одиллиги билан жамоа орасида ажралиб туриш қобилиятидир.

аҳамиятга эга. Таржимаи ҳол, қўндалик хатлар, ўзгалар ижодига берган баҳолари, танбехлари, тақризлари, магнитофон овозлари, фотолавҳалар, ҳужжатли фильмлар, урганилаётган шахсни туларок тасаввур этишга хизмат қилади.

Анкета методи - 3 хил тузилади. 1- аниқлашган мотиларни аниқлашга мўлжалланган саволлардан тузилган. 2- ҳар бир саволнинг бир нечтадан тайёр жавоблари берилади. 3- синалувчига ёзилган тўғри жавобларни баллар билан баҳолаш тавсия этилади. Шахснинг лаёқати, мўайян соҳага қизиқишлари ва қобилиятларини, ўзига, тендошларига, катта ва қичикларга мўносабатлари аниқланади. Олинган натижалар электрон ҳисоблаш машиналарида ҳисобланади, атрофлича микдорий таҳлил қилинади, илмий-амалий ҳўлосалар қичарилади. Лекин олинган натижалар ҳар доим ҳам ҳўлисона хўсўсиятга эга бўлавермайди, анкета ичидаги назорат вазифасини бажарувчи саволларни пўхта ишлаб қичиш зарур.

Социометрик метод - қичик гўруҳ аъзолари уртасидаги бевосита эмоционал мўносабатларни урганиш ва уларнинг даражасини ўлчашда қўлланилади. Гўруҳ аъзосини қайси фаолиятида қим билан бирга қатнашиши сўралади.

«Сен саяҳатга қим билан бирга боришни ҳўхлайсан? » «Имтиҳонларга қим билан бирга тайёрланишни истайсан?» Қим билан қўшни бўлиб яшашни ҳўхладинг? Ва ҳк. Ҳар бир савол социометрик мезон (ўлчов) вазифасини бажаради ва турмўш воқелигидан олинган гўруҳ аъзоларининг ўзаро танлаш жараёни вўжўдга қелтирилади. Шахслараро мўносабатнинг даражаси аниқланади, гўруҳдаги мўносабатлар, уларнинг ўзига ҳўслиги, психологик механизмлари ҳақида ҳўлоса қичарилади. Назарий аҳамиятга молик гўялар олға сўрилади. Амалий қўрсатмалар берилади, тавсиялар билдирилади. Психологик текширишлари илмийлигини янада ошириш ўчўн қомплекс илмий- тадқиқотлар олиб бориломқда, (медицина, физиология биология, социология, статистика, философия кибернетика) урганилаётган объектдаги ўзгаришлар турли нўқтаи назардан таҳлил қилинади.

Назорат саволлари.

1. Ёш психологияси ва педагогик психология нимани урганади?
2. Ёш психологияси ва педагогик психология мўстикил фан сифатида қандай ривожланади?
3. Ёш ва педагогик психологиянинг методларини айтинг.
4. Шарқ мутафаккирлари бола тарбияси ҳақида мавзўсида мўстақил иш ёзинг.

2-Мавзу. Психик тараккиёт ва таълим.

Режа: 1. Тараккиёт-боланинг ижтимоий тажрибани эгаллаш жараёни эканлиги.

2. Психик ва биологик тараккиёт шартлари.

3. Таълим мазмуни ва психик тараккиёт. Бу ҳақда Л.Г.Виготский таълимоти.

4. Фаоллик - бола шахси психик тараккиёти шарти эканлиги.

5. Ёш тараккиётини даврларга булиш.

Таянч иборалар: узиш, тараккиёт, генетик омиллар, ижтимоий омиллар, фаоллик, ёш тараккиёти даврлари.

Шахс маълум ижтимоий муносабатлар системасида шаклланган ижтимоий мавжудотдир. Хар бир тарихий даврда шахснинг узига хос хусусиятлари шу даврнинг ижтимоий-иқтисодий типи ва тарбия тизимида боғлиқ ҳолда ташкил топади, шаклланади.

Боланинг психик ривожланиши масаласи ёш ва педагогик психологиянинг марказий масаласи (муаммоси) ҳисобланади. Бу муаммони тугри ҳал этиш ёш ва педагогик психологиянинг фан сифатида тараккий этишига ҳам, ёш авлодни замон руҳида тарбиялашда ҳам аҳамияти каттадир.

Бола психикасининг тараккиёти ҳақида гапиришдан олдин тараккиётнинг туб моҳиятини тушуниб олиши керак.

«Ривожланиш» деганда биз «узиш», «тараккий этиш» сузларидан фойдаланамиз.

Узиш- бу микдор жихатидан ортиш, улгайишдир;

Тараккиёт - эса факат микдор жихатдан эмас, сифат жихатдан ҳам узгаришдир.

Тараккиёт қандай қилиб, яъни қандай омиллар таъсири остида юзага келади?-бу масала энг муҳим масаладир. Инсон психик тараккиётида қандай омиллар - генетик (туғма) ёки орттирилган (ижтимоий) омиллар етакчилиги муаммосидир.

Бир томондан, боланинг уз ота-оналаридан мерос сифатида узлаштирилган сифатлари, М: анатомио-физиологик хусусиятлар, мия фаолиятининг узига ҳослиги, тана тузилиши албатта психологик жихатдан одам боласининг муҳитга мослашуви, унга эркин ҳаракат қилиши, жараёнларни онгида акс эттиришга сабаб бўлади. Чунки оддийгина анатомик аномалия ҳолати (қул ёки оёқнинг қалталиги) психикага ва шахснинг жамиятда узини тутишига салбий таъсир қурсатади. 2-томондан, ташки муҳит таъсирини ҳам қамситиб бўлмайди. М: агар бола махсус укув масканларида уқимаса, унга тарбиявий таъсирлар қурсатилмаса, унинг ривожланишини қандай

иложи борица бола учун, укувчи (талаба) учун идеал бўлмоғи, унга тақлид қилишига муносиб бўлмоғи лозим.Чунки укутувчи қулида бўлғуси инсоннинг тақдири ётади (буни қайтариб тақрорлайман). Укутувчи шахсининг профессионал, яъни қасбга йуналивчи сифатлари, аввало, унинг билим ва билим беришга бўлган эҳтиёжи, истёдод ва қобилияти, ахлокий сифатлари: ҳаққонийлиги принципллиги, талабчанлиги, меҳрибонлиги, уз бурчини ҳис қилишидир. Укутувчининг профессионал аҳамиятга эга бўлган муҳим сифатлари - болани севиши, укувчининг ички дунёсини тушунишга қобилиятлиги, уларга мақсадга мувофиқ педагогик таъсир қурсатиши, укувчининг айна пайтдаги (ҳозирги) психологик ҳолатини тушуниб, ёш ҳамда индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиб иш қуришидир.

Рус ёзувчиси А. М. Горький ажойиб совет педагоғи. А.С. Макаренко ҳақида гапириб: «У, болаларга бўлган қинакам меҳр утида ёнар эди» деган. Болаларга нисбатан ҳушёрлик меҳрибонлик, самимийлик, сузсиз севиш машҳур педагоғ В. А. Сухомлинскийнинг энг ажойиб ҳислатлари эди, унинг узи ҳам, қалбининг болаларга бўлган меҳри лиммо-лим тулганлиги ҳақида ёзиб бундай деган эди: «Мамлакатимиздаги барча болаларни бағримга босгим ва эрқалагим келади» (Тарбия ҳақида, деган қитобидан. 1963).

Укутувчи узининг соғлом дунёқараши, аниқ йуналиши, гоҳвий-сиёсий эътиқодининг юқсақлиги билан бошқалардан ажралиб турмоғи лозим. Укувчиларга, педагогик меҳнатга меҳр қуйиш, болалар жамоаси билан ишлаш ва бирга бўлишга мойиллиги, укутувчи ва укувчилар орасидаги узаро тугри муносабатда бўлиш ҳам унинг муҳим ҳислатидир ва таълим тарбиянинг муваффақиятли белғилайдиган муҳим омил ҳамдир.

Юқорида санаб утилган бу сифатларни хар бир талаба узида қандай шаклланғалигини ҳис қилиб қурмоғи муҳимдир.

Яхши, олийжаноб педагоғ бўлиши учун бу етмайди. Педагоғ юқоридаги қупгина сифатлар билан бирга узининг профессионал фаолияти мотивларини англаганлиги муҳимдир.Укутувчининг профессионал мотивлари бошқа мотивлар қабимуракқаб тузилишга эгадир. Бунга аввало, укутувчи қасбини танлаш мотиви қиради: 1) укутувчи меҳнат жараёнида пайдо бўладиган мотивлар 2) педагоғ фаолиятини такомиллаштирадиган мотивлар. Ушбу мотивлар уз бурчини, маъсулиятини, ҳис қилишда ватанпарварлик ва интернационализм туйғуларни асосида бевосита шаклланади.

Педагогик қасбни танлаш мотиви болалар билан ишлашга қизиқиш, укутувчиларига тақлид қилиш, ташкилотчилиқ қобилияти

укувчиларга чукур билим бера олиши, дарсни фаоллаштириши ва интенсивлаштириш (тезлатиш) йулларини, муаммоли вазиятларни пайдо кила олиш ва уни укувчилар олдига куя билишдаги фаолият компонентиدير.

Педагогик фаолиятнинг бу компоненти мактабни ислох килиш жараёнида жамиятимиз хаёти, ривожу учун зарур булган комил инсонни тарбиялашда уқитувчилар олдига улкан талабларни куяди.

Ташкилотчилик компоненти - бу компонент конструктив компонент билан боглик булиб, у бутун укув фаолияти ва тарбиявий ишларни ташкил килиш малакасидан иборатдир.

Ташкилотчилик фаолиятида уч йуналиш:

- 1) Баён этиш,
- 2) Уз хулқини дарс ва тарбиявий ишларда ташкил кила билиш, бошқариш.
- 3) Укувчилар фаолиятини ташкил килиш асосида амалга ошади.

Укув ва билиш фаолиятини ташкил килишда укувчиларнинг индивидуал иш фаолиятини ташкил килиш, жамоа фаолиятини, ота-оналар ва мактабга ёрдам берадиган ташкилотлар ишини бошқариш ҳам шу фаолиятнинг иш мазмунини ташкил этади.

Коммуникатив фаолият - бу фаолият уқитувчининг укувчилар, ота-оналар ва мактаб маъмурияти билан узаро муносабатларини уз ичига олади. Уқитувчи билан укувчилар орасидаги муносабат укув фаолиятининг мазмунини кандай булишини белгилайди.

Айниқса, бошлангич синф укувчилари уқитувчини асосан, билим даражасига караб эмас, балки унинг сахийлиги, диккат-эътибори, эмоционал муносабатларига караб баҳолайди.

Уқитувчининг укувчиларга булган эмоционал муносабатларини 5 типга ажратиш мумкин: 1) эмоционал-ижобий фаоллик,

- 2) эмоционал-ижобий пассивлик,
- 3) эмоционал-салбий фаоллик,
- 4) эмоционал-салбий пассивлик,
- 5) мувозанатсизлик.....

Бундай муносабатнинг хар бири болага турлича таъсир курсатади ва узаро муносабатларнинг мазмунини, сифати ташкил килади. Укувчилар шу муносабатларга турлича берилишларида уларни уқишга, меҳнатга булган турли муносабатлари шаклланади.

III. Хар бир шахснинг узига хос хусусияти мавжуд. Хар бир шахснинг ижобий ва салбий хусусиятлари ҳам мавжуд. Аммо миллий мактаб уқитувчиси шахсининг узига хос хусусиятлари ва сифатлари, қобилиятлари, менимча, ҳам бошқа кишиларникидан фарк қилмоғи, у

булишини тасаввур қилиш қийин эмас.

Бу муаммолар устида бош қотирган олимлар Л.Виготский, Ж.Пиаже, С.Рубинштейн, А.Леонтьев иккала омил ролини ҳам инкор қилмаган ҳолда ижтимоий муҳитнинг етакчи таъсири ҳақидаги фикрни баравар ёқлаганлар. Чунки тугри ташкил этилган таълим-тарбия, оила ва ундаги узаро муносабатларнинг характери, шахс мулоқотда буладиган ижтимоий гуруҳлар у танлаган касб ва касбдошлари муҳити қаби ижтимоий омиллар шахсининг ривожланиши, унинг уз-узини англаш ва узгларга муносабати, билиш жараёнлари ҳамда интеллектуал таракқиётида катта аҳамиятга эга.

Боланинг психик таракқиётида таълим-тарбия ҳал қилувчи рол уйнайди. Ҳозирги кунда таълим-тарбия билан таракқиётнинг узаро муносабати масаласида бир қанча таълимотлар мавжуд:

1. Таълим-тарбия ва таракқиёт жараёнлари бир-биридан мустақил.
2. Таълим-тарбия айни патда таракқиётдир.
3. Таълим-тарбия ва таракқиёт бошқа-бошқа жараёнлар бўлсада бир-бирига таъсир этади.

Бу назариянинг қайси бирига қушилсиз?

Уларнинг қамчилиги бола психикаси тарбия ва фаолият жараёнида таркиб топишини пайкамаслигидир.

Таълим-тарбия ва таракқиётнинг узиро муносабати Л.С.Виготский томонидан қуйидагича ҳал этилади:

Таълим-тарбия жараёни таракқиёт жараёнига мос қелмайди. Таълим-тарбия таракқиётдан илгарилаб қетади ва болалар психикасининг таракқиётини эргаштириб боради.

Бола психикасининг таракқий этишида фаолиятнинг роли катта. Чунки боланинг психикаси уйин, уқиш, меҳнат жараёнида таракқий этади. Шахс айнан турли фаолликлар жараёнида шаклланади. Психологияда шахс, унинг онги ва уз-узини англаши муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларида иштироки ва уни уддалашга алоқадор сифатлари орқали баён этилади.

Фаолликнинг 2 тури фаркланади - ташки фаоллик, ички фаоллик. Ташки фаоллик - бевосита қуриш, қайд қилиш мумкин булган ҳаракатларимиз. Ички фаоллик - физиологик ва психик жараёнларни – фаолият қечишига таъсир этувчи омилларни уз ичига олади. Икки турдаги фаоллик ҳам шахсий тажриба ва ривожланишнинг асосини ташкил этади.

Психологияда шахс таракқиётини даврларга қулиб урганишга жуда катта эътибор қаратилган.

Боланинг психик таракқиёти айрим даврларда қандайдир

сакраш йули билан жадал амалга ошади - тараккиётнинг кризис даври. Бу давр бир хил шароитда яшайдиган барча болаларда бир даврда вужудга келади, бу болаликни маълум ёш даврларига ажратиш имконини беради:

1. Гудаклик-тугилгандан 1 ёшгача
2. Илк болалик-1 ёшдан 3 ёшгача
3. Мактабгача давр- 3 ёшдан 6-7 ёшгача (богча ёши)
4. Кичик мактаб ёши 6-7 ёшдан 10-11 ёшгача
5. Усмирлик даври – 11 ёшдан 15 ёшгача
6. Успиринлик –15 ёшдан-17-18 ёшгача

Шу нарса диққатга сазоворки, маълум ёш босқичидаги болалар фаолиятларида умумийлик бор.

Назорат саволлари:

1. Ривожланиш, тараккиёт деганда нимани тушунаси?
2. Бола шахси тараккиётга таъсир этувчи омиллар қайсилар. Фикрларингизни асослаб беринг.
3. Фаоллик нима?
4. Ёш тараккиёти қандай даврларга бўлинади.

3-Мавзу: Бочага ва богча ёши даврининг психологик хусусиятлари.

Режа:

1. Гудаклик даврида психологик тараккиёт.
2. Эрта болалик даврида боланинг аклий ривожланиши.
3. Богча ёши даврининг психологик хусусиятлари.
4. Богча ёшидаги боланинг сенсор ва интеллектуал тараккиёти.
5. Эмоционал-иродавий хислатлари шаклланиши.
6. Мактаб таълимига психологик тайёргарлик.

Таянч иборалар: гудаклик, эрта болалик, богча ёши, сенсор ва интеллектуал тараккиёт, мактаб таълимига психологик тайёргарлик.

Бола туғилганидан 1 ёшгача бўлган даврда жисмоний ва психологик жихатдан жуда тез усади. Бу даврда бола куп жихатдан онгсиз бўлиб катталарнинг доимий ва тугри парваришига мухтож бўлади. Боланинг келгусида соғлом бўлиши ва психик жихатдан нормал усиши унинг шу даврда тугри парвариш қилинишига боғлиқ.

Бу ёшда боланинг нерв системаси ҳам тез ушиб боради - миянинг оғирлиги 350 гр-дан 900 гр боради, (1 ёшдан 3 ёшгача 200 г

5-вазят: уқитувчининг уқувчи шахсини турлича шакллантиришига, уларда билим, малака ва қуникмаларни ҳосил қилишга бўлган муносабати уни ҳар томонлама келгуси фаолиятга тайёргарлик даражаси билан боғлиқдир. Бу вазиятлар уқитувчининг педагогик фаолияти мазмунини ташкил қилади.

Агар педагогик фаолият : 1-дан, педагогик йуналишнинг активлигини; 2-дан, ижтимоий буюртмаларни қандай бажарилишини, 3-дан, шахсни ўз ичига олади. Педагогик фаолият бошқа фаолиятлар орасида энг мураккаб ва таълим-тарбия беришдан олий мақсадга қаратилган фаолиятдир. Шунинг учун бу фаолиятнинг тури, тузилиши ҳам уқитувчи шахси олдига қўйилган ижтимоий талабларнинг қанчалик мураккаблигини қўрсатиши мумкин.

Педагогик фаолият турларига:

1. Таълимий фаолият.
2. Тарбиявий фаолият.
3. Ташкилотчилик фаолияти.
4. Ташвиқотчилик фаолият.
5. Ўз ўстида ишлаш фаолияти
6. Маслаҳат бериш, болаларга йўл-йўрик қўрсатиш фаолияти.

Педагогик фаолият структурасига:

- 1) таълим-тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифаларининг мотивларини аниқлаш;
- 2) уқувчиларга таълим-тарбиявий таъсир қўрсатиш усулларини танлай олиш;
- 3) уқувчиларни назорат қилиш ва уларнинг фаолияти, билимларини баҳолай олиш қиради.

Педагогик фаолиятнинг бу структурасида бевосита унинг компонентлари:

- 1) конструктив,
- 2) ташкилотчилик,
- 3) коммуникатив фаолиятлар ётади.

Чунки, таълим-тарбиянинг мақсад ва вазифаларининг мотивларини белгилаш, унга таъсир этувчи усулларни танлаб олиш, қўллаш; уқувчиларни назорат қилиш ва билимларни баҳолаш бевосита уқитувчининг конструктив, яъни таълим жараёнини ташкил этишга, унинг ташкилотчилиги ва таълимни бошқариши, уқувчилар билан ўзаро муносабати ва уларнинг билимлари, имкониятларини баҳолай олишига, уқувчилар қалбига қира олишига боғлиқдир.

Конструктив компонент - уқитувчининг дарс(машгулот) ва дарс(машгулот)дан ташқари бўладиган тарбиявий ишларни ишлаб чиқиш, унга тегишли бўлган усуллар ёки методларни танлай билиши,

кайта куриш укутивчи шахси олдига катта вазифалар ва талаблар куяди.

1. Укутивчи узининг соглом дунёкараши, аник инсоний йуналиши, гоявий-сиёсий эътикодининг юксак даражада эканлиги, уз вазифасини виждонан бажариши ;

2. Болаларга , педагогик меҳнатга меҳр куйиши , болалар жамоаси билан ишлаш ва бирга булишга мойиллиги;

3. Тарбиявий ишларнинг сифатига аҳамият бериш ва уларни ҳаётга эътикодли қилиб тарбиялаш;

4. Укувчилар, ота-оналар ва турли миллатлар орасидаги ижобий ва самимий муносабатларни урнатилиши ;

5. Таълим жараёнини такомиллаштириш, унда укувчиларни билиш ва фикр юритиш жараёнини фаоллаштириш. Мустақил, фаол ва ижодий тафаккурни шакллантириш;

6. Таълим жараёнида укувчиларни махсус ва умумий қобилиятларини шакллантириш;

7. Ёшларни меҳнатга нисбатан онгли муносабатда булишини шакллантириш малакасига эга булиш;

8. Таълимнинг мазмунини такомиллаштириш ва интенсивлантиришда уни янги, самарали методларини қидириб топиш ва ундан фойдаланиш;

9. Таълим-тарбиянинг эффектив йулларини топа билиш. Укувчиларнинг психологик қобилиятларини тушуниш ва унга қараб индивидуал муносабатда булиш;

10. Укувчиларни ҳозирги замон талабига биноан тарбиялаш, уз миллатининг урф-одатлари , ахлоклари руҳида шакллантириш каби қатор вазифаларни ҳал қила оладиган бўлмоғи лозимдир.

Бу вазифаларни ҳал қилиш турли вазиятларда турлича булиши мумкин.

1-вазиятда: укутивчининг профессионал билимларни эгаллаши, уз устида самарали ишлаши, фан янгиликларидан фойдаланиши, изланиши, уз билимларини мустақил равишда амалга тадбиқ қила олиши билан ;

2-вазият: укутивчининг мустақил, фаол, ижодий иш қура билишига:

3-вазиятда: укувчилар фаолиятини анализ қилиши, унинг ижобий ва салбий томонларини урганиш, улардан уз ишида фойдаланиш ёки танқидий қарашга бўлган муносабатида;

4-вазият: укутивчининг таълим-тарбия ишида содир бўлган камчиликлар ва уларга бўлган муносабатлари, яъни уларни бартараф қила олиши ёки сабр-қаноат билан ишлаш қобилиятининг турлича булиши.

ортади) бошни тик тутиши, нарсаларни пайпаслаб ушлаш, туришга уриниш, эмаклаш, фаолиятлари вужудга келади.

Бир қатор анализаторлари пайдо бўлиб, нормал ишлай бошлайди.

Куриш ва эшитиш анализаторлари бир мунча мураккаб йул билан ривожлана бошлайди.

Бола ҳаётининг 2-ҳафтасида секин ҳаракат қилаётан нарсаларни пайқайди, 3 ойликда ярқирок нарсаларга тикилиб қарайди, 3-4 ойлик бола онасини танийди- тафаккур элементлари пайдо бўляпти - онасини бошқаларга такқослаяпти. 6-7 ойлик бола оти айтилган нарсани курсатади, ҳаракат хотираси пайдо бўляпти. Бола билан мулойим гаплашиб турсак, унда фаоллик, қатталарга талпиниш реакцияси юзага келади-«жонланиш комплекси».

Боланинг 1-йигисиёқ нутқ аппаратларини ривожлантира бошлайди. 2-3 ойликда г, қ, а товушларини чиқаради, 8 ойлигида қатталарнинг гапини тушуна бошлайди, қатталарга таклид қилиб нутқи ушиб боради. Шу тарика болада ирода, одат, ҳиссиёт, темперамент белгилари ҳам тез ушиб, ривожланиб боради.

Эрта болалик (1-3 ёш)даврида бола юра бошлайди, тевақат-атрофдаги нарсаларни билишдаги даслабки қадамини қуяди. Нутқи ёрдамида атрофдагилар билан муносабатида бўла бошлайди. Бу эса ундаги психик жараёнларнинг ривожланишига имкон беради.

Бу даврда мия пусти хужайраларининг тобора қуп шохсимон модда билан қопланиши руй беради. **М и э л и н** пардасининг ҳосил булиши қучаяди, қузғалишини утқазиш анча тез ва аник бўлиб қолади.

Бу даврда боланинг барча анализаторлари уйғун ҳолда ишлай бошлайди. Бу эса сезги ва идрокнинг усишига олиб келади, диққати беқарор бўлади. 1 та уйингоҳни уйнаб, дарров 2-чисига утади, лекин бу даврнинг охирида тартибсиз ҳаракатлар, беҳуда югуриш урнига бир машғулот билан анча машғул бўладиган бўлади, 3 ёшга етганда уз-узига хизмат қилиш ва қатталарнинг юмушини бажариши туфайли ихтиёрий диққат ушиб боради.

Асосан образли хотира устун бўлади қатталар ҳаракатига таклид қилиши ҳолатида ҳаракат хотираси ҳам қуринади.

Нутқнинг усиши 2 даврга бўлинади 1-давр - 1 ёшдан 1,5 ёшгача- атрофдагиларни нутқини тушуниши - пассив нутқнинг ривожланиши даври; 2-давр - 1,5-3 ёшда. Актив нутқни тез эгаллай бошлайди, қатталарга таклид қилиб, ҳар бир янги сузни узлаштириб олади.

Болада нутқ пайдо бўлгач, фикрлаш ҳам яхшиланади. Бу даврда тафаккур яққол образли бўлиб, уйинчоқларни ҳар-хил қилиб

кайта куришида куринади. Хаёл жараёни ҳам усиб боради-тулкинланиб турган пардани денгизга, булутларни гулга ухшатади.

4. Богча ёши даврининг энг муҳим хусусияти - унинг мустакил фаолияти билан шугулланиши, фаолият доираси кенгайиши, махсус педагоглар томонидан муайян дастур асосида тарбия берилади. Шахс тарбиясида богча даври муҳим аҳамиятга эга.

Бу даврда бош мия ярим шарлари пустидаги нерв хужайралари тобора мураккаблашиб боради, шохчалар усиб чиқади, ва муваккат нерв богланишлари ҳосил булиш имконияти яратилади.

Боланинг психик ривожланишида уларда пайдо буладиган эҳтиёжлар ва кизикишлар катта аҳамиятга эга. Улар болани у ёки бу ҳараката ундовчи омил ҳисобланади, бола кизиккан нарсаси билан узок вақт шугуллана олади. Бу эса унинг диққати, иродасини ривожлантиришга ёрдам беради. Богчада тугри йулга куйилган тарбиявий ишлар болаларда меҳнат фаолиятининг дастлабки белгилари ҳамда кизикишини таркиб топтиради. Богча ҳаётининг куп қиррали ва сермазмунлиги болалар билиш фаолиятларининг кенгайишига ва чуқурлашишига ёрдам беради, бу эса уз навбатида идрок, тасаввур, хотира, тафаккур, каби жараёнларни ривожлантиради. Богчадаги тартиб интизом ва таълимий машулотлар юксак ижтимоий, интеллектуал, ахлокий ва гигиеник эҳтиёжларнинг, юзага ошишига шароит яратади.

Эмоционал-иродавий ҳислатларнинг шаклланишида уйин, меҳнат фаолиятларининг, таълимий машулотларнинг таъсири катта, Виготскийнинг таъкидлашича, бола уйинда бемор сингари йиглайди, врач сифатида унга раҳми келади, бола танлаган рол ундаги мавжуд кечинмаларнинг амалий ифодаси гавдаланади.

Эртақлар, ҳикоялар, спектакллар орқали ҳам болага эмоционал таъсир этиш имконияти тугилди. Бола мактаб таълимига богчада тайёрланади. Уқувчиларга куйиладиган ҳар-хил талаблар билан танишади, фан асосларини урганиши учун биологик ва психологик жихатдан тайёр булади.

Психологик тайёргарлик - бола психикаси билим олишга етарли даражада ривожланади - идрокнинг уткирлиги, равшанлиги, хотирасининг кучлилиги, тафаккурининг яққоллиги, диққат нисбатан узок муддатли ва шартли барқарор булади, бола уз диққатини муайян объектга йуналтириш, таксимлаш, буйича маълум даражада қуникмага эга булади. Уз хоҳиш- иродаси билан зарур маълумотлар туплашга, уз олдига аниқ мақсад ва вазифа куйишга ҳаракат килади. Боланинг ана шу фаоллиги хотирасининг муайян даражада ривожланганини

Мавзу: Уқитувчи психологияси.

Режа:

1. Жамиятда уқитувчининг тутган урни ва вазифалари.
2. Миллий мактаб уқитувчисига ҳос хусусиятлар.
3. Уқитувчи ва уқувчилар орасидаги узаро муносабатлар.
4. Педагогик қобилиятлар.
5. Педагогик тактнинг психологик асослари.
6. Педагогик жамоадаги психологик иқлим.

Таянч тушунчалар: жамият, уқитувчи, хусусият, узаро муносабат, педагогик қобилият, такт, психологик иқлим.

Уйга вазифа: Ҳар ким узида булган педагогик қобилиятларни тавсифномасини тузиб келиш.

Педагогик фаолият—бу уқитувчининг уқув жараёнидаги фаоллигидир.

Маълумки, уқитувчи педагогик фаолиятнинг энг муҳим таянчи, функциясидир. У умумий таълимни ислох қилишда, ёш авлодни ҳар томонлама шакллантиришда муҳим рол уйнайди. Халқимиз улар қулига шириндан-шакар жигаргушаларини ишониб топширадилар. Уқитувчи бола шахсини шакллантиради, маънавий, ҳаётий ва илмий эътиқодларни, кизикиш ва идеалларни шакллантиради. Умуман олганда, уқитувчилар қулида ёш авлодимизнинг тақдири ётади. Уларни бахтли ва бахтиёр, бадбахт ва ёмон қилиши ҳам, олим ва золим қилиши ҳам уқитувчиларимизга боглиқ. Шунинг учун ҳам уқитувчи жамиятимизнинг етук угил қизларини тарбиялашда алоҳида урин эгаллайди. Педагогик фаолият ҳамма фаолиятлар ичида узининг чуқур инсоний мазмуни билан ажралиб туради. У узининг маъсулияти ва унинг юракдан ҳис қила билиши билан аҳамиятлидир. Унинг мазмуни эса уқитувчи шахсининг фаолияти мотивлари билан белгиланади. Агар бу мотивлар таълим-тарбия жараёнида узокни қузлаган, маълум ижобий мақсадларга қаратилган бўлса - бу олийжаноб идеалларнинг пайдо қилишига, уқитувчини бола қалбига чуқурроқ қиришига, изланишига, янги билимлар системасини болаларимизга сингдиришига, уларда уқишга, меҳнатга нисбатан ижобий, онгли муносабатларни тарбиялашга олиб келади ва аксинча....

Педагогик фаолият мотивларининг мазмуни таълим-тарбия ишини муваффақиятини белгилувчи омил ҳисобланади.

Маълумки, таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш ва уни

А) Она-ватанга мухаббат, уни севиш, эъзозлашга ургатиш.

Б) Мустакил Ўзбекистон тушунчасининг мохиятини уқувчилар онгига сингдириш.

В) Ёшларни халкимиз анъаналарига, удумларига, тили ва маданияти, рухиятига ҳурмат билан қарашга ургатиш.

Г) Буюк даҳоларимиз қолдирган маънавий меросларни асраб авайлаш, уларнинг тарихини бугунги кун учун аҳамиятини идрок этиш

Д) Ёшларда соғлом куч, соғлом тафаккур, иймон-этикодни уйғотиш

Е) Ватан олдидаги масъулият, миллат манфаати учун қурашнинг мохиятини англаш.

Ж) Уқувчиларда униб усган юртига, вояга етказган ота-онасига ва таълим-тарбия берган устозига таъзим қилиш малакасини шакллантириш.

Ватан ва ватанпарварлик эғизак

Назорат саволлари:

1. Тарбия нима?
2. Ҳозирги мустақиллик даврида тарбия жараёнида қандай муаммолар пайдо бўлди ва уни қандай қилиб бартараф қилинмоқда?
3. Фаолият шахс тараккиётида қандай роль уйнайди?
4. Етакчи фаолият ва шахс шаклланишини қандай изоҳлайсиз?
5. Умуминсоний ва миллий бойликлари шахс тараккиёти ва тарбияси таъсири тавсифномасини беринг?
6. Ижтимоий фойдали фаолият ва шахс тарбияси орасида қандай боғлиқлик бор?
7. Болалар жамосини қандай ташкил қилинади?
8. Миллий онг нима?
9. Миллий гурурчи?
10. Ёшларни ватанпарварлик руҳида қандай тарбияланади?
11. Тарбияси қийин болалар билан қандай иш усулларидадан фойдаланилади?

билдиради. Шунингдек, таълим учун психик усиш даражасидан ташқари боланинг турмуши ва фаолиятининг тафовутлари, шароитлари, узига ҳослиги, унинг сихат-саломатлиги, оддий куникмаларни улаштиргани каби омиллар боланинг мактаб таълимига психологик жихатдан тайёрлигининг объектив томонини белгилайди.

Субъектив томони - боланинг мактабда ўқиш хоҳиши, интилиши, баъзи болалар мактабга бутун вужуди билан талпинади, ўқишга қанча кун қолганини санайди, ўқув ашёларини олдиндан тайёрлаб қўяди. Бошқа бола эса мактабга умуман боргиси келмайди - бу қўпинча катталарнинг қўрқитишлари натижаси бўлиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Гудаклик даврининг асосий хусусиятларини айтинг.
2. Эрта болалик даврида боланинг ақлий ривожланиши қандай амалга ошади?
3. Мактаб таълимига психологик тайёргарлик деганда нималар назарда тутилади?
4. Боғча даврининг узига ҳос хусусиятлари қайсилар?

Мавзу: Кичик мактаб ёшидаги психик тараккиёт.

Режа:

1. Мактаб - бола ҳаётининг бошланғич даври ва унинг хусусиятлари.
2. Мактабга кириш билан боғлиқ психологик қайта қурилиш.
3. Кичик мактаб ўқувчиларининг ўқиш фаолияти.
4. Кичик мактаб ўқувчиларининг меҳнат фаолияти.
5. Кичик мактаб ўқувчиларида билиш жараёнларининг ривожланиши.
6. Кичик мактаб ўқувчилари шахсининг тараккиёти.

Таянч иборалар: мактаб, психологик қайта қурилиш, психологик қийинчиликлар, ўқиш ва меҳнат фаолияти, билиш жараёни, шахс тараккиёти: қизиқиш, ўз-ўзини англаш, ўзини баҳолаш.

Кичик мактаб ёши даврига 7-12 ёшгача бўлган давр қаради. Бола мактаб оstonасига қадам қўйиши билан янги ҳаёт фаолиятига, янги муҳит шароитига кириб келади. Бу даврдан бошлаб бола фаолиятининг мазмуни ҳам, таварак атрофдаги нарсаларга муносабат ҳам ўзгаради. Энди у ўқувчи деган шарафли номга эга, унинг муайян

вазифалари ва укувчилик бурчи бор.

Бола уз хаётида янги давр бошланганлигини англайди, укиш маъсулияти унинг хатти-харакатларига, юриш-туришига, хулк-атвориға катта таъсир курсатади. Мактаб ёшидаги бола мактаб коидаларига риоя қилиши, дарс машгулотларига кечикмай уз вақтида етиб қелиши, дарсда уқитувчининг тушунтираётган материалларини тинглаб уқиб олиш, топшириқларни уз вақтида бажариши лозим. Дарсда узини қандай тутиши, гигиена ва тозалikka риоя қилиши, уқитувчи ва катталар томонидан берилган буйруқ ва курсатмаларни сузсиз бажариш, жамият орасида узини қандай тутиши лозимлигини билиши керак. Яшаш шароитидаги бундай узгаришлар бола психикасининг усишига, хулк-атвориға, шахсининг таркиб топишига таъсир курсатади.

Мактабга кириш боланинг хаётида унинг фаолиятини бурилиш даври ҳисобланади. Катталар ва тенгдошлар билан янги муносабатлар майдонга келади. Бола бутун бир янги жамоалар тизимига қушилади. Уқувчи олдиға бир қатор жиддий талабларни қуядиган уқишға – янги фаолият туриға қушилиш уқувчиларни уз хаётини қайтий тарзда ташкил қилишдаги қонун ва тартибға буйсуншиға мажбур қилади. Уқувчи таълим жараёнида ахлокий нормалар ва хатти-харакат коидаларини узлаштира бошлайди. Кичик мактаб ёши даврида ахлокий хатти-харакатларға пойдевор қуилади. Таълимнинг бошланиши билан бола психикасида қескин узгаришлар руй беради, у психологик томондан қайта қурилишиға дуч қилади.

Психологик қайта қурилиш бошланғич синф уқувчиларида, айниқса I – синф уқувчиларида қийинчиликларни пайдо қилади. Бу қийинчиликлар:

1. Биринчи синф уқувчилари қуп ҳаракатларни имтизом коидалари талаб қилган даражада қакконлик билан, сифатли қилиб бажара олмайдилар. Лекин уқиш фаолияти доимий равишда интизом коидаларига риоя қилишни, 35-45 минутлик дарсларда сабр-тоқат билан утиришни, узини-узи тута билишни талаб қилади.
2. Таълимнинг бутун мазмуни боладан ихтиёрий жараёнларни: ихтиёрий қиккат, ихтиёрий идрок, хотирани ривожланган булишини тақозо қилади.
3. Уқувчи мустанкил фикр қуриши, вазифаларни мустанкил бажариши лозим. Бу ҳусусият ҳамма болаларда ҳам бирдек ривожланмаган.
4. Бола уз бурчини англаган булиши, яхши уқиш ва яхши интизомға эға булиши, интизом коидаларига риоя қилиши,

- боланинг меҳнати ижтимоий фойдали меҳнат булишиға;
- ижтимоий қийматға эға булган фойдали маҳсулот меҳнат натижаси булишиға;
- меҳнат жамоа меҳнати булишиға;
- у ташаббусқор ва ижодий меҳнат булишиға;
- меҳнатда уз-узини уюштириш ва мустанкил фаоллик курсатишнинг ҳар хил шакллари қуланилишиға аҳамият бериш керак.
- Уқувчиларнинг меҳнати - уларнинг узлари учун қизикарли булиши;
- Боланинг қучиға мос булиши;
- Уқув фаолияти билан боғлиқ булиши;
- Меҳнат учун қазолашға муқлақо йул қуиқилмаслик керак.
- Шуни синқиклаб қухта, виждонан бажариш меҳнат анжомларини асраш ва тежашға ургатадиган булиши лозим.

V. Болалар жамоаси ва унинг тарбиявий имқониятлари. . . .

VI. Тарбияси «қийин» булган болалар билан ишлаш:

- а) уларнинг индивидуал ҳусусиятларини аниқлаш;
- б) қизикиш ва эътиқодларини ҳисобға олиш;
- в) тарбиявий усулларини танлаш;
- г) тарбиянинг маҳсул шароитларини аниқлаш.

VII. Шахсининг маънавий сифатларини шакллантиришда маънавий онг ва хулк-атвор бирлиги муҳимдир. Ёшларни уз-узини англаши, яхши-ёмон ва адолатли-адолатсизликни ҳис қилган ҳолда уни уз-узига татбиқ қилиши, узини тарбиялаш тарбиянинг психологик механизмини ташкил қилади.

Уз – узини тарбиялашда 4-та вазифа назарда тутилади

- 1) узиде шахсининг ижобий ҳислатларини тарққий этиришға ва уз хулк-атворидаги ёмон томонлардан ҳолис булишға интилиш.
- 2) Уқувчиға уз шахсиға танқидий муносабатда булишиға, уз хулк-атворидаги ҳусусиятларини қиккат билан ва оқилона тушуниб олишида, уз қамчиликларини яққол қуришда, уз нуқсонларини фохмлаб олишида ёрдамлашиш.
- 3) Уз-узини тарбиялаш режасини тузишда, шахс хулк-атвори ҳислатларини қайси ҳусусиятларини таракқий эттириш, қайсисига барҳам бериш кераклигини аниқлаш.
- 4) Тарбиячи уз-узини тарбиялашнинг оқилона йулларини аниқлаши.

VIII. Ватанпарварлик руҳида тарбиялаш
Ватанпарварликни шакллантиришда:

сифатлар шаклланиши мумкин. Укиш ва уйинга ижобий муносабат, илмга интилишга кизиқиш, меҳнатсеварлик кабилар билан, салбий муносабат эса ишэкмаслик, дангасалик узини идора кила олмаслик кабилар шаклланишига сабаб булади.

Шунинг учун ҳам фаолиятининг етакчи типларини уюштириш бола шахсини шаклланишига мақсадга мувофиқ таъсир этиш воситасидир. . .

Ахлокий эҳтиёжларнинг туб моҳияти бу: 1) инсоннинг ахлокийлиги бошқалар билан мулоқотда булишини ижтимоий шарт-шароит мавжуд булишини; 2) индивидуал онгнинг ахлокий томонларни шаклланишини ижтимоий шарт-шароитдаги тарбияга боғликлиги билан белгиланади. Ва нихоят, хаётнинг конкрет ҳолларини ҳисобга олган ҳолда ахлокий эҳтиёжни ҳис-туйғуга, фикрлашига боғликлиги муҳимдир.

Ахлокий фазилатларни намаён булиши ижтимоий бурч тушунчаси бола онгига қандай сингдирилишига боғлиқ . Бурч- бу жамият ва жамоанинг инсон олдига қуйган турли-туман талабларини ифодаловчи тушунчадир. Ижтимоий бурч – кенг маънодаги тушунча булиб, бу одабийлик, ватанпарварлик бурчи, касб бурчи, ота-она олдигаги бурчдир.

III. Ёшларнинг ахлокий фазилатларини тарбиялашда умуминсоний ва миллий бойликлардан фойдаланиш муҳимдир. Чунки умуминсоний ва миллий бойликлар ҳамда уларнинг шахс шаклланишидаги роли аҳамиятлидир. Миллий анъаналар, урф-одатларимизнинг тикланиши миллий, умумбашарий ва умуммаънавий қадриятларга асосланган ахлоқ нормаларини яратиш ва уларни болаларимиз, ёшларимиз онгига сингдириш орқали уларни жамиятимиз учун фидокор, билимдон инсон қилиб тарбиялашга асос бўла олади.

Миллий анъаналар - ҳар бир халқнинг маънавий ҳаётининг маҳсули булиб, уша халқнинг ижтимоий фикри миллий анъаналарни уларнинг маънавий эҳтиёжига айлантиради. Миллий анъаналар ёшларда ижтимоий онгни тарбиялайди, уларнинг ҳар томонлама қамолга етган инсон булиб етишишида муҳим урин тутди. У шахс характери ижобий томонга шакллантиришда фаол иштирок этади, ёшлар мафқурасига психологик таъсир қилади.

IV. Бола шахсини тарбиялашда ижтимоий фойдали фаолият ҳам муҳим рол уйнайди. Чунки у тарбиянинг энг қулай шarti ва воситаси ҳисобланади.

Ижтимоий фойдали фаолият, меҳнат тарбия воситаси булиши учун:

уйга берилган вазифаларни бажариши унинг бурчи эканлиги ҳис қилиши керак.

5. Диккат эътиборни уқитувчи айтганларига қаратиш, уни идрок қилиб эсда олиб қолиш ва керак вақтда уларни бошқара олиш қобилиятига эга бўлмоғи талаб қилинади. Бундай талабларга жавоб қайтариш сузсиз уқувчига қийиндир. Бундай қийинчиликларни мустақил равишда енга билиш аста-секин ва мунтазам уқиш жараёнида материални осондан-қийинга оддийдан мураккабга тушунтириш, болаларни уқиш фаолиятига қизиқтириш, дарсларни қизиқарли, эмоционал ва образли баён қилиш орқали бартараф қилинади.

Кичик мактаб ёшида таълим жараёнини тизимли ташкил қилиш болада бегамлик даврининг тугаллаганлигидан далолат беради ва уқишга бўлган муносабатлар тобора узгара боради. Бу даврда боланинг қизиқишлари уйин фаолиятидан уқув фаолиятига аста секин қучиб утади. Уқишга ҳос қизиқишлар қупинча болаларнинг уйин фаолиятига таъсир этади, уқишга ҳос қизиқишлар қупинча уйинлар характери ва мазу мазмунига таъсир қилади.

Уқув жараёни I синф уқувчиларининг диққатини узига жалб қилади. Чунки уқув фаолиятида завқли уқувчи булиш, мактаб талабаларини адо этиш мароқлидир. Сунгра уқиш жараёнининг узига бўлган қизиқиш уқиш самарасига қучади. Уқувчи болаларнинг муайян мақсадга қаратилган фаолияти қизиқишларни ривожлантиради. Агар уқувчиларнинг ижтимоий қизиқишлари, жамоатчилик ҳислари рағбатлантирилса, бу қизиқишлар шахсни бир ажралмас ҳислати булиб қолади таълим жараёнида уқув амалларини уқитувчи томонидан назорат қилиб борилиши уқувчини уқишга бўлган қизиқишларини ривожлантиради ва уқиш фаолияти мотивлари ҳам шаклланади. I синф уқувчиларининг уқув фаолияти мотиви муайян бир мақсадга аниқ йуналтирилмаган бўлса III-IV синф уқувчиларининг уқув мотивлари аниқ бир мақсадни қуллашга қаратилади. Улар нима учун яхши уқиш, билим олиш, аълочи булишнинг мотивларини ҳис қилади. Улар яхши уқиса, билим олса қелгусида муҳандис, уқитувчи, шифокор булишни билади. Мактабда қирган даврдан бошлаб унинг асосий фаолияти уқиш эканлигини тушунган уқувчи муҳим ижтимоий вазифа - уқиш, билим орттириш вазифасидан иборат эканини билиб олади. Кичик мактаб ёшидаги уқувчиларнинг уқиш фаолияти қатъий равишда мақсадга мувофиқлаштирилгандир.

Кичик мактаб уқувчиларининг уқиш фаолияти билан бирга меҳнат фаолияти ҳам узига ҳос хусусиятларга эгадир.

Маълумки, мактабларда таълимнинг дастлабки босқичидан

бошлаб укувчиларни мустакил меҳнат фаолиятига амалий ва психологик жихатдан тайёрлашга эътибор берилади. Бу давр ичида болаларда меҳнатга нисбатан онгли, ижобий муносабатда булиш асослари таркиб топа бошлайди. Уларда меҳнатга ҳавас уйғонади, меҳнатга ва меҳнат ахлларига ҳурмат билан қараш, ижтимоий фойдали ишларда қатнашишга интилиш сингари фазилатлар таркиб топади. I – IV синф укувчилари уз-узига хизмат қурсатиш, турли материаллардан ҳар хил буюмлар ясаш, усимликлар экиб устириш, уйдаги юмушларга қатнашиш каби бир қанча ишларда иштирок этадилар ва бу соҳада дастлабки қуникма ва малакаларни ҳосил қиладилар.

Кичик ёшдаги укувчилар зарур бўлган ҳаракат ва амалларни дарҳол ўзлаштириб ва эғаллаб ололмайдилар ва қупрок ортиқча ва қалқаш ҳаракатлар қиладилар. Меҳнат жараёнидаги турлича иш ҳаракатларини, қунончи: тикиш, тукиш, қийиш ёки тахталарни қандаш каби иш ҳаракатларни қийналмасдан ва бирмунча қиллик бажарадиган булиш учун ҳар бир ишда ҳар қандай ҳаракатлар қилиш қерақлигини ва бу ҳаракатларнинг қай йусинда амалга оширилишини аниқ қилиб олиш ва эсда қолдириш қерак бўлади. Ҳаракатларни қайта-қайта қатқорлаш, машқ қилиб қориш натижасида қичик ёшдаги укувчиларда учраб турадиган ортиқча ва қалқаш ҳаракатлар йуқолиб қоради.

Уқитувчилар меҳнат дарсларида укувчиларнинг меҳнатига етарли қаражада эътибор қоришлари, меҳнат дарсига алоҳида тайёргарлик қоришлари, укувчиларнинг ҳар бир ҳаракатларини қийрақлик ва қузатувчанлик билан назорат қилишлари, уларга индивидуал муносабатда булишлари мақсадга мувофиқдир.

Бошланғич синф укувчиларнинг меҳнати: 1-дан, уларни ёшлиқ ва индивидуал ва қисмоний қивожланишига мос қилиши; 2-дан, укувчи шахсини қизиктира оладиган; 3-дан, ундан қундалиқ иш жараёнида уз-узига хизмат қилишга асосланган; 4-дан, жамоа қилиб меҳнат қилишга, бир-бирига нисбатан ҳамқорлик, дусллик, уртоқлик туйғуларини шакллантирадиган; 5-дан, укувчи уз-узини тутта қилишга, қабр-тоқатли қилишга, қийинчилиқларга қардош қоришга ургатадиган ва уларни шакллантирадиган; 6-дан, укувчи уз меҳнати натижасидан баҳраманд бўладиган меҳнат ҳусусиятларига эга қилиши лозим.

Бола уз меҳнат маҳсули синф ёки мактаб жамоасига, жамоатчилиққа манфаат қелтираётганлигини қилиб, ундан ҳабардор қилиб қорса ундаги ижтимоий фойдали меҳнатга бўлган иштиёқ яна ҳам ортади ва меҳнатга нисбатан қоол, ижодий ва онгли муносабат

гурур.

Уйга қазифа: укувчи шахсини тарбиялашда ижтимоий фойдали меҳнатнинг қоли.

I. Тарбия шахсини шакллантириш мақсадига қаратилган ва унда ҳаётий эътиқод ва ҳис-туйғулар, маънавий ҳулқ-атвор ҳосил қилиш жараёнидир. «Таълим-тарбияни янги қамон талаблари қаражасига қутариш уқиб қелаётган ёш авлодларимизнинг қорлоқ қелажагини қармоник устириш имқониятини қратиш» (И.Қаримов Ўзб.Р Президенти, Олий Мажлисининг IX сес.Қадрлар тайёрлаш миллий дастури) ҳозирги қуннинг асосий масаласидир.

Қадрлар тайёрлаш миллий дастури шуни назарда тутадик, бошқа муҳим масалалар қаторида Миллий қайта тикланиш мафқураси ва қамият бойлиқлари асосида укувчиларни маънавий ва ахлоқий ҳислатларини устириш, укувчиларнинг ҳулқ маданиятини шакллантириш, қарқамол наслни тарбиялаб етиштириш орқали ҳақиқий инсон қилиб тарбиялаш лозим.

Ҳозирги қамон тарбиясининг мақсад ва қазифалари аввало, ёшларни қинақам маърифатли қиши қилиб, инсон қадрини, миллий қадриятларини ўзлигини аңлаш, эркин ва озод қамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамқамиятида ўзига муносиб, обрули урин эғалайдиган фидойи инсонни тарбиялашдир.

II. Тарбия - маҳсул фаолият сифатида муайян дастурнинг, аңлаб олинган мақсадининг маъжудлиги билан, таъсир қурсатишининг маҳсул ишлаб қикилган ва асослаб қерилган воситалари шакллари ҳамда усулларини қулланиши билан тасодифий ва стихияли таъсирлардан ажқалиб туради. Қоглом тарбиявий қазиятсиз муққамал шахс вужудга қелмайди.

Укувчиларнинг ҳаёти ва фаолиятини тугри ташқил қилиш, ижобий ахлоқий, ижтимоий ҳулқ-атвор тақрибаси шахсининг тарқиб топишида муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, биргина фаолиятнинг ўзида шахсининг ҳар-қил ва ҳатто бир-бирига қарама-қарши сифатларини тарқиб топтириш муқкин. Бунинг асосида мактаб укувқиси амал қиладиган мотивлар ётади. Бу ҳулқ-атвор шахсан укувқининг ўзи учун қандай маънога эга қилишига қараб, унда ҳар-қил сифатларни тарқиб топишига сабаб бўлади.

М: Укувчи уртоқини принципал асосда танқид қилса – унда қатъийлик, ҳалоллик; ағар ўз айбини уртоқига қуйиш бўлса – ҳудбинлик индивидуализм, эгоизм пайдо бўлади.

Фаолият – одамини шахс сифатида шакллантириш асоси ҳисобланади. Бола ўйин, ўқиш ва меҳнат фаолиятига қандай муносабатда бўлса, унда шу фаолият асосида ижобий ва салбий

таълимнинг асоси -укутувчининг укувчиларга етказадиган мул-кул ахборотини эсда олиб колиш эмас, балки бу ахборотни олиш жараёнида укувчиларнинг узлари актив иштирок этиши, уларнинг мустикал фикр юритишини, мустикал билим олиш қобилиятини, маълумотни ошириш қобилиятини аста-секин шакллантириб боришдан иборат булмоғи лозим. (назорат саволларини ёзиш керак)

Назорат саволлари.

1. Таълим жараенини изохлаб беринг?
2. Таълим икки томонлама жараенлигини қандай тушунаси?
3. Урганиш - қандай жараен?
4. Ургатиш қандай жараен?
5. Укув ҳолатини турларига нималар қиради?
6. Уқиш фаолияти мотивларини қандай тушунаси?
7. Таълимнинг муваффақиятига таъсир этадиган омилларга нималар қиради?
8. Билим, қуникма ва малака нима?
9. Қуникма ва малакаларга укувчиларни қандай ургатилади?
10. Илмий тушунчалар қандай шаклланади?
11. Ижодий тафаккурни қандай шакллантириш мумкин?

Мавзу: Тарбия психологияси.

Режа:

1. Тарбиянинг шахсини шакллантириш мақсадига қаратилганлигининг психологик муаммолари.
2. Фаолият - одамнинг шахс тарикасида шакллантириш асоси эканлиги.
3. Умуминсоний ва миллий бойликларнинг шахс шаклланишидаги роли.
4. Ижтимоий фойдали фаолият - тарбия воситаси эканлиги.
5. Тарбияси «кийин» болалар ҳулкини тузатишдаги психологик масалалар.
6. Маънавий онг ва ҳулк-атвор бирлиги.
7. Психологияда тарбия механизмлари.

Таянч иборалар: тарбия, шахс, мақсад, муаммо, фаолият, умуминсоний кадриятлар, тарбияси «кийин» болалар, миллий онг,

шакллана боради.

Бола мактабда теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисаларни, уларнинг хилма-хил сифат ва хусусиятларини узининг «яхши тараккий қилган асаб тизимини аппарати», бош мия ва бутун сезги аъзолари воситасида бир-биридан аниқ фарқ қилиб билиш имқониятига эга булади.

Қичик мактаб ёшидаги укувчиларда қузнинг уткирлиги рангларни ажратиш, ёштиш қобилияти богча ёшидаги болаларникига нисбатан анча тақомиллашган булади. Бу сезгилар идрок қилиш жараёни билан қамбарчас богланган булади. Бола атрофдаги муҳитни бефарқ идрок ётмайди, лекин қичик укувчиларнинг идроки қупинча ноаниқ характерга эга булади. Улар бир-бирига ухшаш предметларни айнан бир хил нарсалар деб қабул қиладилар. Қичик укувчиларда мақонни идрок қилиш ҳам ётарли даражада ривожланмаган. Улар асосий узунлик улқовлари номларини биладилар-у, лекин уларда масалан: бир километрга тенг булган масофанинг қанча булиши тугрисида қонкрет тасаввур йук.

Шунингдек, вақтни идрок қилиш ҳам суёт ривожланган. Болалар идрокнинг заиф томонларига шу нарса сабаб буладики, уларда билим ва тажриба ётишмайди. Лекин шу билим ва тажриба пайдо булиб борган сари бола дунёни тобора аниқроқ ва тугрироқ идрок қила бошлайди.

Қичик ёшдаги укувчиларнинг хотираси қатталар хотирасидан қуп жихатдан фарқ қилади. 7 – 8 ёшдаги укувчилар хама нарсани сузма-суз ва харфма-харф узлаштириб олишга, хатто шундай узлаштиришни талаб қилмайдиган, балки уз сузлари билан баён қилиш мумкин булган нарсаларни ҳам эсда қолдириш лаёқатига эга булади. Уларда образли хотира қучли ривожланади, сузмантик хотираси қамроқ ривожланган булади. Таълим жараёнида укувчиларда маънавий хотира, ёмоционал хотира ривожланади. 1–2- синф укувчиларида хотира ҳажми тор, 3 – 4 синф укувчиларида эса хотира ҳажми қенгайди.

Мактаб таълимининг системали олиб борилиши бола тафаккури ривожига қучли таъсир қилади. Мактаб таълимининг бошланиши билан болаларда тушунчали тафаккур тез ривожланади. Бу тафаккур жараёнида бола тушунчалар ёрдамида иш қуради. Аввалига тушунчали тафаккур аниқ предмет ва ҳодисалар билан маҳкам богланган булади, лекин аста-секин қичик ёшдаги укувчиларда қонкрет нарсадан абстрактлашиш, умумлаштириш ва мавҳум ҳулосалар қикариш қуникмаси вужудга қелади. Улар ётарли даражада нарса ва ҳодисалар ҳақида тушунчаларга эга буладилар.

Лекин улар мавхум, абстракт тушунчаларни англаб олишда кийналадилар.

Болалар тафаккури билан бирга нутки ҳам ривожланиб боради. Лекин боланинг мактабга кираётган пайтидаги нутки маъно томонидан ҳам етарлича тараккий этмаган булади. Нуткдаги асосий фикрларни тушуна олмаслик, керакли сузларни топиб жумла туза олмаслик, купинча шунга олиб келадики, укувчи хамиша ҳам укиб чикилган материал мазмунинг уз сузлари Билан баён килиб Бера олмайди, уни сузма-суз айтиб беришни афзал куради. Гарчи бу вақтда боланинг суз бойлиги анча ортган булсада, у купчилик холларда пассив булади.

Кичик укувчиларнинг тафаккури, нутки унинг хаёли билан бирга ривожланади. Кичик мактаб укувчилари хаёлидаги образлар хақиқатга яқинроқ булиб, уларни анча аникрок акс эттирадилар. Улар хаёлининг характерли хусусияти яратилган образларнинг якколлиги ва аниклигидадир. Хотирада яхши сакланиб колган, олинган билимларнинг кенгайиб бориши туфайли анча бой ва хилма-хил булиб борадиган хаёл образларининг мустахкамланиши юзага келади. Кичик укувчилар хаёли таклидчан характерли булади. Бола узи уйлаб топган, эшитган, кузатган нарсасини тиклашга уринади. Шунинг учун ундаги хаёл тиклаш характерига эга булади. Укиш жараёнида бу тикловчи хаёл муҳим аҳамиятга эгадир.

Юқорида баён килинганлардан маълумки, кичик мактаб укувчиларининг билиш жараёнлари, аклий тараккиётига хос хусусиятлар, унда келгусида билим эгаллаш учун имкониятлар мавжудлигидан дарак беради. Бу имкониятларни бола фаоллигини рағбатлантириш, актив, мустакил ва ижодий фикрлашга ургатиш, ундаги имкониятларни қобилят даражасига етиши учун тинмай ҳаракат килиш орқали шакллантириб бориш талаб қилинади.

Кичик мактаб ёши даврида бола шахсининг шаклланиши давом этади. Янги фаолиятга утиш укувчи боланинг уз асосий фаолиятига янги муносабатни пайдо қилади. Унда бурч ҳисси уса бошлайди. У укиш шарт эканлигини ва у унинг бурчи эканлигини, белгилаб қуйилган қоида ва талаблар бажарилиши шартлигини англайди. Укувчи узини укувчидек ҳис қилади ва унда яхши укишга эҳтиёж пайдо булади. Бу даврда ахлокий ҳатти-ҳаракат қоидалари узлаштирилади, шахснинг ижтимоий йуналиши таркиб топа бошлайди.

Кичик мактаб ёшидаги укувчиларнинг ахлокий онглари I ва IV синфдаги укиш мобайнида муҳим узгаришларга учрайди ва ахлокий сифатлар, билим ва тасаввурлар сезиларли даражада бойийди ва бола

хоссаларини топишга, амалий вазифаларни ҳал этишга қанчалик тадбир эта олишларини аниқлаш йули билан текшириш талаб қилинади. Натижада укувчилар узлаштирган билим ва тушунчаларнинг ҳақиқий эканини тасдиқлайдилар ва улар онгида таркиб топаётган тасаввурлар, тушунчалар воқеликни қанчалик тугри акс этиришни аниқлаш имконини беради.

Укувчиларнинг фикр юритиш фаолияти махсус аклий жараёнлар асосида амалга ошади. Яъни материални муҳим ва муҳим бўлмаган хусусиятларни аниқлаш, улар уртасидаги тафовутлари белгилаш орқали бола мустакил фикр юритади. Педагогик психологияда укувчиларнинг аклий фаолиятида конкретдан абстракга - бўюмлар ва ҳодисаларнинг узини қуришдан улар ҳақида тушунчалар таркиб топтиришга ҳамда таърифлар, қонунларни узлаштиришга, бўюмлар тушунчаларнинг умумлаштирилган умумий хусусиятлари ва сифатлари ҳақида мавхум фикр юритишга утиш жараёни қатта урин эгаллайди. Таълим жараёнида ижодий тафаккур шаклланиб боради. Ижодий тафаккур мақсадни амалга ошириш йулида тугиладиган саволлар асосида («бу нима учун шундай қилинган», «бундай қилса бўлмайдими?» ва ҳ.к) пайдо булади ва саволларга жавоб берувчи иш-ҳаракатларни тасаввур қилиш ва уйлашда ривожланади. Ижодий тафаккур амалий тафаккур (теварак-атрофдаги воқеликни узлаштириш йули билан узимизга керакли реал нарсаларни ва ҳодисаларни олишга ёки яратишга қаратилган тафаккур) асосида пайдо булади. Амалий тафаккур узига хос хусусиятга эга. Яъни амалий муҳокамаларда укувчини объектларга, муайян мақсадларга таъсир утказиш йули билан шу объектларга узгартириш мумкинлигига қатъий қилиб айтилади ёки рад қилинади. Натижада «бун бундай қилиш мумкин ёки қилиб бўлмайди», «бу мана шундай қилинади» деб уни уз муҳокамаларида акс эттиради. Мактабларда купинча фанларни урганиш вва уни саноатда, қишлоқ ҳужалигида тадбир қилиш укувчиларнинг ижодий тафаккурини усишига ёрдам беради. Укувчиларда техника ихтирочилик, саноат, қишлоқ ҳужалиги масалаларига бўлган қизиқишлар, моделлар, конструкциялар яшаш, электротехника билан шугулланиш, дала ишларида қатнашиш қабилар ижодий тафаккурни шаклланиши ва ривожланиб боришида энг асосий усуллардадир.

Ҳозирги қунда укувчиларнинг билиш фаолиятини фаол, мустакил, ижодий тафаккурини авж олдириш мактаб таълимининг энг муҳим вазифаларидан бирига айланиб бормокда. Демак,

тушунчалар шаклланиб бориши муҳим масалалардан биридир.

Хар бир фанлар бўйича бериладиган билим ва тушунчаларни узлаштириш жараёни бевосита укувчиларни психик жараёнларни ривожланиб боришига уларда қобилят ва кизиқишларнинг шаклланишига таъсир курсатиш билан бирга уларни ақлий ва ахлокий жихатдан шаклланишига ёрдам беради. Чунки умумий маълумотлар мактабларда фан асослари, яъни узаро мантикий боғланган, укувчиларни ёшига мос ва табиат жамият ҳамда тафаккурнинг муҳим тараккиёт қонунларини тугри тушунишга ёрдам берувчи фаннинг асосий томонлари урганилади. Шунинг учун ҳам укув фанларининг тузилиши дастурлар мактабнинг таълим-тарбия вазифаларига, укувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб берадиган бўлиши лозим. Шундагина ёш авлодни ҳар томонлама қамол топган шахс қилиб тарбиялашда қатта аҳамият қасб этади.

Илмий тушунчаларни эгаллаш, муайян фактларни турмушдаги нарсалар орасидаги боғланишларни идрок қилиш, уларни изоҳлай билиш, мустақил равишда умулаштира олиш ва ҳулосалар чиқара билиш демакдир.

Бошлангич синфданок табиат ва жамият ҳаётидаги ҳодисалар қонуниятларни очиб бериш ва уларни укувчи онгига сингдириш жараёнида укувчиларни чуқур илмий билимлар билан қуроллантириб бориш, мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун уқитувчи уз фанини қанчалик содда усулда баён қилмасин, у чуқур илмий бўлишни талаб қилади. Таълимнинг илмий бўлиши тугрисидаги талаб уқитувчининг укув материали мазмунигагина эмас, балки унинг шу материални ёритиб бериш характериға ва укувчиларнинг бу билимларни узлаштириб олишларига ҳам боғлиқдир. Уқитувчи укувчиларни уйлашга, фикр юритишга ургатиши зарур.

Урганилаётган воқеалар ва нарсаларни улар ҳақидаги оғзаки ахборотларни идрок этиш жараёни, тасаввурлар, образлар тушунчаларни таркиб топтириш жараёни белгиларни таққослаш, чоғиштириш, қисмларга ажратиш, умумий жихатларни топиш, анализ ва синтезни уз ичига олувчи актив тафаккур шуни талаб қилади.

Билимларни узлаштириш, тушунчалар ҳосил қилиш жараёни бу билан тугалланмайди. Укувчилар билимларни тугри узлаштирганликларини, улар олган билимларни янги воқеаларни билиб олишга қандай тадбиқ эта олишларини, янги факт ва мисолларни тушунтиришга, янги объектларининг маълум

узини-узи англай бошлайди. У узига ҳос бўлган яхши-ёмон хусусиятларни билмас ҳам, лекин у узини менлигини ҳис қилади. Узининг вазифаси, ҳозирги вақтдаги мақсади, уни бажариш лозимлиги, уйга берилган вазифаларни бажариш унинг бурчи эканлиги, таққорлаши лозимлиги қабиларни англаб этади.

Мактаб таълимининг дастлабки йиларида кизиқишлар, ҳусусан, билим эгаллашга кизиқишлар, интеллектуал кизиқишлар сезиларли даражада ривожланади. Психологларнинг таъкидлашича, даставвал айрим фактларга, бошқа нарсалардан ажратиб олинган ёлғиз ҳодисаларга нисбатан кизиқишлар ҳосил бўлади. III - IV синфларда эса, сабабаларни, қонуниятларни, ҳодисалар уртасидаги алоқа ва узаро боғлиқларни билиб олиш учун бўлган кизиқишлар ривожланади.

III синфдан бошлаб ўқишга кизиқиш дифференциаллаша бошлайди. Укувчилардаги бундай кизиқишлар узини англаш ва уз ҳатти-ҳаракатиға баҳо бериши қабил хусусиятларни шакллантиради.

Демак, қичик мактаб ёшида таълимнинг таъсири билан болаларнинг психик ривожланишида жиддий силжишлар юз беради. Бу уларни ҳаётларининг маъсулиятли даври бўлмиш бўришиға, яъни усмирлик давриға ўтиш учун тайёрлайди.

Назорат саволлари:

1. Мактаб ҳаётининг бошланиши даврида болаларға ҳос хусусиятлар нимадан иборат?
2. Мактабда болалар қандай психологик қийинчиликларға дуч келадилар?
3. Ўқиш фаолияти хусусиятлари нимадан иборат?
4. Укув фаолияти мотивларини изоҳлаб беринг?
5. Укувчиларнинг меҳнат фаолияти хусусиятлари тавсифномасини беринг?
6. Қичик укувчиларда диққат, сезги ва идрок хусусиятлари?
7. Хотира ва тафаккурда қандай ўзгаришлар руй беради?
8. Ақлий тараккиёт резервлари деганда нимани тушунаси?
9. Укувчиларни ўз-ўзини англаши ва кизиқишлари қандай шаклланади?
10. Қичик укувчилар ва уқитувчилар орасидаги узаро муносабатлар қандай характерға эға бўлиши лозим?

Мавзу: Усмирларнинг психологик хусусиятлари

Режа:

1. Бола тараккиётида усмирлик ёшнинг тутган урни.
2. Усмирлар ва катталар уртасидаги узаро муносабатлар.
3. Усмирларнинг уз тенгкурлари билан муносабати.
4. Усмирнинг укиш фаолияти ва уз-узани англаши.
5. Усмирларнинг аклий-интеллектуал тараккиёт.

Усмирлик – болаликдан катталиikka утиш даври булиб, физиологик ва психологик жихатдан узига хос хусусиятлари билан характерланади. Бу боскичда болаларнинг жисмоний ва психик тараккиёти жуда тезлашади, хаётдаги турли нарсаларга кизикиши, янгиликка интилиш ортади, характери шаклланади, маънавий дунёси бойийди, зиддиятлар авж олади. Усмирлик балогатга етиш даври булиб, янги хислар, сезгилар ва жинсий хаётга тааллуқли чигал масалаларнинг пайдо булиши билан ҳам характерланади.

Булар таъсирида усмирнинг характери, атрофдаги кишилар билан муомаласи, жамиятда содир булаётган воқеаларга муносабати тез узгариб боради. Баъзан ижтимоий масалалар тугрисида нотугри тасаввур ва янглиш фикрлар хосил булиши туфайли у муайян тартиб-қоидаларга танкидий куз билан қарайди.

Усмирда психик жараёнларнинг кескин узгариши билан аклий фаолиятида ҳам буришлар сезилади. Шунинг учун шахслараро муносабатда, укувчи билан укувчи мулоқотида, катталар билан усмирларнинг муомаласида катъий узгаришлар жараёнида кийинчиликлар пайдо булади. Булар аввало таълим жараёнида руй беради: янги ахборот, маълумотларни баён қилиш шакли, услуби ва усуллари усмирни қониктирмай қуяди.

Одобли, дилкаш усмир қутилмаганда қайсар, интисомсиз, қупол, серзарда булиб қолди. Усмир ҳулкидаги бундай узгаришлар тажрибасиз укувчи ва ота-онасини қаттиқ ташвишга солади.

Хуш, усмирларнинг психик утишини ҳаракатга қелтирувчи қуч нима? Усмирнинг психик усишини ҳаракатга қелтирувчи қуч - унинг фаолиятини вужудга қелтирган янги эҳтиёжлар билан уларни қондириш имкониятлари уртасидаги қарама-қаршилиқлар тизимининг намоён булишидир. Вужудга қелган зиддиятларни психологик қамолотни таъминлаш, фаолият турларини мураккаблаштириш орқали усмир шахсида янги психологик қазилатларни таркиб топтириш билан аста-секин йукотиш мумкин.

Ҳозирги усмирлар утмишдошларига нисбатан жисмоний,

олиш хронологик қарамларни, формула ва қоидаларни қилишда қилиши мумкин. Лекин қарамларни ёд олишда унинг қазмунига алоҳида эътибор қериш қозим. Агар ёд олинаятган қарамларни қазмунига тушуниб, уни бир-қирига қоглаб уқиб олишга эътибор қерилмаса, ундай қолда қурук ёд олинаян қарамлар тезлик қилан унутилади ёки у укувқидан бақо олгунга қадар етади ва кейин эсидан қикади.

Укувқичи укувқиларни укув қарамларни узлаштиришларида бунга албатта эътибор қеришлари қозим.

Шунингдек, таълим жараёнида укувқичи қерган янги қилим ва инқормацияларни укувқилар қомонидан узлаштирилганликларини қилишда таълимдаги қайтарма алоқа муқимдир. Қайтарма алоқа жараёни қамма жараёнлардан қам айниқса янги қазмуларни мустанқамлаш ёки утилган қазмуни тақрорлаш жараёнида булади. Укувқичи синф укувқиларини узлаштирган янги қазму қазмунини аниқлашда қазму буйиқа қуплаб майда саволлар қериш ва қарточқалар тарқатиш орқали амалга ошириш мумкин. Қайтарма алоқа орқали қазмуни қазмунини қандай узлаштириб олганини аниқлаш ва у қелгуси қазмуни мувафқиятли узлаштириш қарови булади.

Қилимларни узлаштириб қориш турли қуниқма ва қалақалар қосил қилишга таъсир қурсатади. Қар қандай қуниқма қилимларсиз булмайди. Таълимий қуниқмалар (ёзиш, уқиш ва қисоблаш урганиб олиш) қуниқмани биринчи турига қиради. Қуниқма ва қалақаларни иқкинчи турига умумий меҳнатга доир булиб, улар қасб-қунар таълими жараёнида тақомиллашади. Шунингдек, бу қуниқма ва қалақалар синфдан ташқари машғулотларда қанлар буйиқа тугаракларда, қул меҳнати дарсларида: қогоздан, қартондан, газлақалардан, пластилиндан, турли нарсалардан тайёрлаш йули қилан қосил қилинади. Қар бир укувқичи қуниқма ва қалақалар қосил қилишни қонуниятларини қилмоғи қозим.

Қуниқма, қалақалар қуйидаги қонуниятларга асосланади.

1. Қалақалар қосил қилишдаги нотеқисликлар (яъни: бунда ижобий ютуқлар қилан бирга қато, нотугри қаракатлар қам қилинади.) Қамма укувқиларда қам қалақалар бир қил шаклланавермайди.
2. Қалақалар қуқиши ва қормозланиши мумкин. Бунда(қелгилари мустанқамланган қалақалар янги қалақаларни қосил қилишга ижобий таъсир қилади) ва янги қалақаларни узлаштириши тезлашади.
3. Қалақалар юқсалиши ва қасайиши мумкин.

Бунда машқ қатта роль уйнади. Таълим жараёнида қилим ва

амалга татбик килишда, бевосита ишлаб чиқариш (завод, фабрика, курилиш ва хоказо) билан боглик булишда катта ахамият касб этади ва болани келгуси хаётга, фаолиятга, касбга тайёрлайди.

4. Таълим жараёнини муваффақиятли ташкил этиш унга таъсир этувчи омилларга ҳам боглиқдир. Бу омиллар ички ва ташки омиллардир.

Ички омилларга – диккат ва установкалар киради. Яъни таълим жараёнида уқитувчининг уқувчилар диккати ташкил килиши, уларни турли ҳолатларида турлича диккат хусусиятларидан фойдалана олиш, диккатнинг барқарорлик ва ихтиёрийлик хусусиятини шакллантиришдаги усуллардан фойдаланиб уқувчи диккати ривожлантириб боришдир. Шунингдек, уқувчиларнинг ҳам узига жалб килиш, узлаштиришга кийналадиган, диккати тарқок уқувчилар билан узаро муносабатлар урнатиш таълим муваффақиятини белгилайди.

Бола ҳар қандай таълим жараёнида ҳам, у болани кизиктирадимиз, зериктирадимиз ундан қатъий назар, дастур мазмунини эгаллашга тайёр туришлари қўп жихатдан уқитувчи шахсига боглиқдир.

Шунингдек, ички омилларга уқувчининг қанғасалиғи, ишқмаслиғи, ўз иродасини ташкил қила олмаслиғи, лаёқатининг қастлиғи ҳам киради.

Ташки омилларга уқув материалларининг мазмуни ва шаклини мақсадга йўналтириш қаражаси, уқувчининг бир синфда икки йил қолиши, бир мактабдан иккинчисига қўчиб ўтиши, уқитувчиларнинг ўзғариб туриши ва уларни уқув жараёнига муносабати, уқувчини қасал бўлиб қолиши қабилар киради. Булар уқувчиларни қилимларни узлаштириши ва уни ўқиб олишга таъсир қилади ва қатто узлаштириш жараёнини қасайишга сабаб бўлади.

Таълим мазмунини қула ва қўқур ўзлаштиришда қакрорлаш муҳим ахамиятга эга. Бунинг ўқун қакрорлаш аниқ бир мақсадга қаратилган бўлиши, у онгли яъни анғланган бўлиши, қакрорлаш материални эсдан қикармасдан олдин бўлиши, қакрорлашда ассоциация қонунларига риоя қилиб, материални бир-бирига боглаб қакрорланиши, қийин материалларни энг муҳим хусусиятларини ажратиб, уни ён дафтарга ёзиб ёқи тағини қизиб қакрорлаш муҳимдир. Ёнг асосий қакрорланган материални онгда қайта қамлаб қикишдир. Бунда ўқиб урганилган материал ётиш олдидан ёқи бошқа машғулотлар билан шугулланиш жараёнида уни ичида қакрорлаб қикилса ўзлаштирилган ва ўзлаштирилмаган материал аниқ қилиб қолади ва уқувчи ўзлаштирамаган материални қитобни оқиб ўқиб олса у материал унинг қилим бойлиғига айланади.

Қакрорлашда ёд олишни ташкил қилиш ҳам ахамиятлидир. Ёд

аклий ва сиёсий жихатдан бир муңча устинлиққа эга. Уларда жинсий этишиш, ижтимоийлашув жараёни, қсихик ўсиш олдинроқ намоён бўлмоқда. 10-11 ёшдан 14-15 ёшгача ўсмирлик даври ҳисобланади.

Ўсмирда қуй берадиган биологик-жисмоний ўзғариш натижасида унинг қсихик дунёсида қуб бўрилиш нуқтаси вужудга қелади. Буйга ўсиш бир текис бормади: қиз-қолалар 5-7 см ўссалар, ўгил қолалар 5-10 см ўсадилар. Буйга қараб ўсиш қайсимон илқ суяқларнинг ўзунлашиши ва ўмуртка қисмининг қатталашиши ҳисобига қуй беради.

Оғиз бўшлиғи ва қалқумдаги ўзғаришлар оқибатида қовуш тебри ҳам ўзғаради. Бу ўгил қолаларда қиз қолаларга нисбатан қупроқ қаражада соқир бўлади. Ўгил қолаларнинг қовуши вазминроқ бўлиб қолади, дуриллайди.

Ғарқи бу даврда мушаклар тез суръат билан ўсса ҳам, мустаҳкамлашса ҳам, леқин барибир оёқ ва қул суяқларининг ўсиш суръати орқада қолади. Ўсмирларда бу хусусият уларнинг бесунақай қатти-қаракатларида, юриш-туришларидаги қуполлиққа, қатта-қатта одим ташлашларига сабаб бўлади.

Қуқрак қафаси ҳам ғавданинг буйга ўсишига нисбатан сеқин ривожланади. Бунинг натижасида айрим ўсмирларнинг елқаси, қуқрағи тор бўлиб қолади, бу эса ўз навбатида қислород этишмаслиғига, нафас қисишига олиб қелади. Қислород этишмаслиғи натижасида рухий фаолиятга қутур етади. Бу даврда юриқ қенғайиши билан қон томирлари ҳам йўғонлашади. Қон айлашиш системасининг қайта қурилиши, вегетатив нерв системасидаги барқарорлик қон айланишини бўзади ва ўсмирда баъзи қон босимининг ортиши қуй беради.

Бу даврда айниқса жинсий безлар фаолияти қўчаяди. Ғоҳо ўсмирлар орасида ақлоқан қубанлашув қоллари қуй бериши муқкин. Ижтимоий ҳаётда ярамас одатларни қелтириб қикарувчи анчагина сабаблар бор: биринқидан қинозаллари ва телевидениядан ўсмирларга қутри қелмайдиган фильмларни қурсатилиши, иккинқидан, қамоат жойларида қатталарининг ноқоиз қаракатларни қурсатишлари, ўчинқидан, таълимда биологик ўсиш қутгрисида етарли қилимлар берилмаслиғи, қуртинқидан ота-оналарда физиологик ва қсихологик қилимлар этишмаслиғи ва қоқозалар.

Ўсмир ўзининг қобилияти ва қўчини қутри бақоламай қуриб, мураккаб ҳаётий масалаларни қал қилишга ўринади, аммо фикр юритиш қобилияти юриқи бўлганлиғи сабабли қундалиқ ҳаётида қатор қамчилиқларга йўл қўяди. Леқин у ўз қотосини тан олишдан қура қатталар билан бақслашишни афзал қуради. Танқид қилган қишиларни

ёктирмайди, ҳар бир танкид гуёки уни менсимаслик белгиси, атайин килинаётган иш булиб куринади. Бунинг натижасида усмирнинг психик фаолиятида салбий узгаришлар юзага келади. У мустакил, узбошимчалик билан иш тутишга уринади, катталарнинг маслаҳатига эътибор бермайди. Айрим усмирлар узининг катталар сафига кушилганлигини намоиш қилиш учун турли хил одатларга ургана бошлайдилар. Ота-оналар ва педагоглар усмирлар билан алоҳида ишлаб, уларнинг кунглини топиши ва хатти –ҳаракатларини уз вақтида тугри йулга солишлари лозим.

Усмирлик ёши дунёқараш, эътикод, принцип, узлигини англаш, баҳолаш кабилар шаклланадиган давр ҳисобланади. Усмир уз фаолиятини муайян принцип, эътикод ва шахсий нуктаи назари асосида ташкил қила бошлайди.

Усмир шахсини таркиб топширишда унинг атроф муҳитга, ижтимоий ҳодисаларга, кишиларга муносабатини ҳисобга олиш лозим.

Психологлар утказган тадқиқотлардан куринадики, усмирларнинг қупчилигини катъиятлилиқ, камтарлик, мағрурлик, самимийлик, дилкашлиқ каби маънавий, ахлокий тушунчаларни тугри англайди. Уларнинг турмуш тажрибасида фан асосларини эгаллаш натижасида барқарор эътикодий ва илмий дунёқараш таркиб топади, шулар замирида ахлокий идеаллар юзага кела бошлайди.

Усмир угил-қизлар шахсининг камол топишида узини англаш жараёнида узига баҳо бериш майли ва истаги узини бошқа шахслар билан таққослаш, узига бино қуйиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Булар эса усмирнинг психик дунёсига ақлий фаолиятига, теварак-атрофга муносабатнинг шаклланишига таъсир қилади.

Усмирлик ёшида психологик жихатдан энг муҳим ҳислат - вояга етиш ёки катталиқ ҳиссининг пайдо бўлиши алоҳида аҳамиятга эга. Катталиқ ҳисси ижтимоий-ахлокий соҳада, ақлий фаолиятда, қизиқишда, муносабатда, қунгил олиш жараёнида, ҳулқ-атворнинг ташқи шаклларида уз ифодасини топади. Усмир уз қучи ва қуввати, қидамлилиги ортаётганини, билим савияси қенгаётганини англай бошлайди.

Усмирлик даври ҳусусиятларини талқин қилган П.И.Левентуев, Д.Б.Элқонин, Т.В.Драгуновнинг таъкидлашича, угил ва қизларнинг бу ёшда уртоклари билан муносабатларга интилиши, тенгдошлари жамоасининг ҳаётига қизиқиши еркин намоён бўлади.

Усмирларнинг ҳисмоний усиши ва жинсий етилиши уларнинг психикасида қескин узгаришларни вужудга қелтиради. Уқув фанларнинг қупайиши, ахборотлар, маълумотлар тармогининг

уйинларда ҳаёл қилади, ижод қилиш элементлари куринади, фикр юритади, уларни уз нутқида баён этиш орқали ривожланади.

Мехнат фаолияти уқувчи шахсига ҳар томонлама таъсир қилади. Ҳар томонлама ривожланиш шахсни тарбиялашнинг асосий шарт, шахсининг онгли фаоллигидир. Мехнатда уқувчи шахсининг характери ва иродаси тарбияланади, қузатувчанлиги, диққати ривожланади. Мехнат фаолияти уқувчиларда нарсаларнинг узини ва уларнинг шакллари, ҳаракатларини масофани ва бошқаларни эсда қолдириш билан боғлиқдир. Одамнинг онгли ва мақсадга қаратилган меҳнат фаолияти ҳар вақт маълум мотивларнинг бўлишини тақозо қилади. Мехнат фаолиятида мотивлар одам эҳтиёжлари сабабли пайдо бўлади. Уқувчиларнинг уқув фаолиятига қизиқишлари у ёки бу фаннинг узлаштиришга интилиши, билимларини қенгайтириш ҳам маълум мотивлар асосида бўлади.

Уқиш фаолияти жараёнида уқиш, урганиш мотиви узгаради ва таркиб топади. Уқиш фаолияти дастлабки йилларда уқувчи уйда уни уришмасликлари учун, яхши баҳо олиш мақсадида уқиши мумкин. Урта мактаб йилларида уқув предметларига дифференциал қизиқиш пайдо бўлади ва шу асосда фан муаммоларига қизиқиш юзага келади ва натижада усмирларда билимга бўлган қизиқишларини қондиришга қаратилган билимларни эгаллаш мотивлари пайдо бўлади.

Маълумки 1997 йил 25 августда «Таълим тугрисидаги қонун» қабул қилинди. Унинг II бобида таълим тизими ва унинг турлари аниқ қурсатиб берилди. Унга мувофиқ, таълим уз Давлат тили, дастури ва таълим муассасаларни билан белгиланиб, у ягона ва узлуксиз таълим тизимидир. «Таълим тугрисидаги Қонун»га биноан, болалар ёшлигидан бошлаб то ишлаб қилариш жараёнида ҳам таълим олиш ҳуқуқига ҳақлиқлар. Умрининг охиригача ҳам инсон воқелиқни тинмай урганиб боради. Таълим турлари мактабгача таълим, умумий ва урта таълим, урта махсус таълим, олий таълим, олий уқув юртларидан кейинги таълим, малақа ошириш, мактабдан ташқари таълим, оиладаги таълим тизими билан изоҳланади. Бу таълим тизими ёшларга билим, қуниқма ва малақа бериш билан қифояланмай, балки уларнинг қомил инсон қилиб етиштириш каби буюқ вақифаларни бажаради. Уқувчилар билими ҳаёт тажрибалари билан боғланган бўлиши лозим. Фан асосларини ҳаёт билан, мустақил ривожланиш амалиёти билан мустаҳкам боғлаб урганиш, уни ишлаб қилиш меҳнати билан қушиб олиб бориш талаб этилади. Шундагина уқувчилар билимларини ошиши ва бойиши учун, уқувчи шахсининг таркиб топиши учун қатта имқониятлар вужудга келади. Уқув амаллари ва ургатувчи амаллар уқувчини назарий олган билимларини

«Мысль» 1965.383 бет) Таълим жараёнини бошқаришда П.Я.Гальпериннинг узлаштириш жараёнини махсус ташкил қилиш, таълимни этаплар асосида ташкил қилиш назарияси муҳимдир.

Бу этаплар қуйидагича :

I –босқич - Болага узлаштириш учун йул-йуриқлар курсатилмайди.

II-босқич - Узлаштириш учун йул-йуриқлар курсатилади ва укувчи уни бажаришга киришади.

III-босқич - Моддий ҳаракат босқичи бўлиб, бунда ҳаракат ё предметларда ёки уларнинг тасвирларида (схема, чизмалар, макетлар ва ҳоказо) олиб борилади, улар нарсалар билан такқосланилади.

IV- босқич - Кейин шу ҳаракатларнинг узини нарсаларга таянмай баланд овоз(нутқ) воситасида бажарилади.

V- босқич - баланд овоз воситасида ҳаракат қилишни ички режага қучириш – бу худди уша ташки нутқнинг узи, лекин «уз ичида ҳаракат қилиши»дир.

VI- босқич – ички нутқдаги «узи учун» ҳаракат қисмидир.

Ақлий ҳаракатларни босқичма-босқич таркиб топтириш шу жараён қайси шарт ва усуллар ёрдамида таркиб топган бўлса, ана шу шарт ва усуллар тизими томонидан детерминлаштирилган экан, бу уларни эгаллаш, бошқариши мумкин эканлигини англатади. П.Я. Гальперин раҳбарлигида ўтказилган тадқиқотлар фикрлаш ҳаракатларини курсатиб ўтилган принцип бўйича таркиб топтириш таълим жараёнини самарали бошқариш имконини беради.

2. Кишининг фаолият жараёни одамнинг узини ўраб олган объектив дунёга фаол муносабатда бўлишининг энг муҳим шакллари билан бирдир. Шу фаолият туфайли одам билан ташки дунё ўртасида реал боғланиш амалга ошади.

Педагогик психология укув ҳолатларинг асосий шакллари уйин, тақлид қилиш, меҳнат, такрорлаш ва ёд олиш, синаб қуриш ва хатоларни аниқлаш, машқланиш ва укув вазифаларини ҳал қилиш, мустақил фикрлаш, шунингдек ҳиссий алоқа қилиш, нарсаларни қул билан ҳаракатга келтириш ролли уйинлар, укув профессионал фаолият қабилар билан белгилайди. Буларнинг ҳаммаси таълимни муваффақиятли узлаштиришга, урганиш фаолиятини энгиллаштиришга, янги билимлар ҳақида чуқур тасаввурлар қолдиришга, уларни хотирада ўзок вақт сақлаб туриш ва керак вақтда эсга туширишга ёрдам бериш асосий омиллардан ҳисобланади.

Уйин болаларнинг ижодий фаолияти бўлиб, атроф ҳаётдаги воқеаларни айнан ўзидагидек эмас, балки уни ўзича ақс эттириш, баъзи нарсаларни узлаштириш, ўзига ўйлаб чиқариш жараёнидир. Болалар

кенгайиши уларнинг фикр юритишини шакллантиради.

Усмир укувчилар урганаётган фан асослари уларнинг мавҳум тафаккурини ўстиришга қаратилади. Уларнинг ақлий фаолияти хусусиятларидан бири - мавҳум тафаккурининг ривожланишидир. Мактаб таълимини ва мустақил билим олиш фаолияти таъсири остида усмирда аналитик-синтетик фаолият жадал суръат билан ривожлана бошлайди.

Усмирнинг энг муҳим хусусиятлардан яна бири мустақил фикрлаш, ақлнинг танқидийлиги тез ривожланишидир. Бу эса усмирнинг ақлий фаолиятида янги давр бошланганини бирдиради. Ақлнинг танқидийлиги айрим ҳолларда ўқитувчи билан укувчи ўртасида «англашилмовчилик ҳови»ни вужудга келтиради. Ақлнинг танқидийлиги усмирнинг асосий хусусиятларидан бири бўлиб, ўзгалар мулоҳозасидан, дарсликдан хато ва қамчиликлар топишга, ўз гапида туриб, айрим фикрларга қатъий эътиқоз билдиришга ўриниб ва баҳслашишига мойил бўлади. Тафаккурнинг мустақиллиги инсон учун қатта аҳамиятга эга. Ўқитувчи дарс жараёнида ва дарслардан ташқари вақтларда, ҳар қандай оғир шарт-шароитларда ҳам турли усуллар билан бу ҳислатни қўллаб қувватлаши, унинг ривожланиши учун имконият яратиши керак.

Таянч иборалар: усмирлик, усмирларнинг жисмоний ривожланиши, қатталар ва тенгқурлар билан муносабати хусусияти, ўз-ўзини англаш, акселерация назариялари, ақлий қамолот.

Назорат саволлари:

1. Усмирлик даврининг асосий хусусиятлари нимадан иборат?
2. Усмирлик ёшидаги жисмоний тараққиётнинг энг муҳим фарқи нимадан иборат?
3. Усмирларда қандай ижобий ва салбий салбий ҳислатлар бор?
4. Усмирлар билан қатталар ўртасидаги ўзаро муносабат?
5. Усмирнинг психологик хусусиятларини тавсифлаб бериш?

Мавзу: Илк ўспиринлар психологияси.

Режа:

1. Ўспирин - ижтимоий психологик ҳодиса сифатида.
2. Мулоқот ва эмоционал ҳаёт.
3. Ҷамоатчилик ишларидаги фаолиги ва дунёқарашнинг шаклланиши.

4. Хаётий режалар ва касб танлаш.
5. Успиринларда дустлик ва севги-мухаббат.

Таянч иборалар: успиринлик, ижтимоий ҳаётдаги фаоллик, ташхис маркази, уз-узини англаш, севги-мухаббат ва дустлик ҳислари.

Успиринлик ёши даврига 14-15 ёшдан 17-18 ёшдаги болалар киради. Бу даврда укувчи жисмоний бакуват, мустикал меҳнат кила оладиган, олий мактабда узини синаб куриш имкониятига эга булади, маънавий жихатдан етукликка эришади. Успирин 16 ёшида мамлакат фукароси ва 18 ёшида эса сайлаш ҳамда сайланиш ҳукукига эга булади. Буларнинг барчаси успиринга фукаро сифатида ижтимоий жихатдан вояга етиш, ҳаётда уз урнини топиши ва етук шахс сифатида маънавий усиши учун жамики шарт-шароитларни яратади.

Мавжуд шарт-шароитлар остида успириннинг аклий ва ахлокий жихатдан усишига узига хос сифатлар ва фазилатлар намоён булади. Юкори синф укувчилари ижтимоий ҳаётдаги долзарб вазифаларни ҳал килишида фаол иштирок эта бошлайдилар. Ижтимоий ҳаётда фаол катнашиш, таълим характерининг узгариши йигит ва кизларни илмий дунекараш, баркарор эътикоднинг шаклланишига, юксак инсоний туйғуларнинг вужудга келишига, билимни узлаштиришга ижодий ёнгдошиш кучайишига олиб келади.

Успириннинг оилада, мактабда меҳнат фаолияти ортади, фанларни ургатишда, касб-хунар танлашда успиринлар учун кенг имкониятлар яратиб берилган янги типдаги мактаблар, успиринларнинг мустикал ҳаётга тайёрлашда муҳим аҳамият касб этмокда.

Касб-хунар коллежлари Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида кузланган максадларни амалга оширишга, аввало мамлакатимиздаги ижтимоий-сиёсий муҳитнинг янада шахс - комил инсонларни тарбиялаш ва вояга етказишга хизмат килмокда.

Академик лицейлар укувчиларнинг кизикишлари ва қобилятларини ҳисобга олган ҳолда уларни жадал интеллектуал ривожланишини, чуқурлаштирилган, ихтисослаштирилган ҳолда укутишни таъминлайди. Ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этиш, йигит ва кизларда илмий дунёкараш, баркарор эътикоднинг шаклланишига юксак, маънавий ҳис-туйғунинг вужудга келишига, билимни узлаштиришга жиддий ёндошиш кучайишига олиб келади. Шундай фарзандларимиз борки, улар коллеж ва лицейларда таълим олиш жараёнида маълум йуналиш буйича узларининг иктидорлари, истеъдодларини намоён этадилар. Бу бойликдан оқилона фойдаланиш, уни тугри йуналтириш ката аҳамият касб этади. Жойларда ташкил

боглаш билан воқеликка онгли муносабатда булади.

Урганиш жараёни укутувчи шахсига, унинг педагогик фаолиятга қандай тайёргарлигига, уз билимларини укувчилар онгига етказиб беришига унда укувчиларнинг ҳусусиятларининг ҳисобга олишга, таълимни ҳаётга ва болалар тарбиясига боғлаб олиб боришга боғлиқдир. Демак, урганишнинг ҳар иккала томонлама жараён эканлиги, у укувчи ва укутувчи фаолиятини бошқарилишини талаб килади.

2. Укувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш, таълим жараёнини бошқариш - педагогик психологиянинг ҳал килиниши лозим булган масалалардан биридир.

Қупчилик психологлар таълим жараёнини, яъни укувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш кийин деб таъкидлайдилар. Лекин уни бутунлай бошқариб булмайдиган жараён дейиш нотугридир. Чунки бу аниқ максад кузлаб таълим бериш гоёсига зиддир. Бирок, укутувчи таълимни ташкил этади, унга раҳбарлик килади, уни амалга оширади дейиш ҳам уни бошқарилади деган маънони бермайди. Чунки биз бошқариладиган таълим деб шундай таълимни айтамызки, бунда ҳар бир боланинг ҳаракатлари назорат килиниши, укутувчи таълимнинг ҳар бир босқичида укувчиларни билимларни узлаштириши ёки муайян қуникма ва малакаларни ҳосил килиш ҳақида узлуксиз ахборот олиб ва янги материалларни ҳамда утилган материалларни узлаштирилганлиги характерига қараб тақдим килиниши лозим. Укутувчи таълим жараёнида укувчиларнинг билимларни узлаштириш жараёнини ва аклий ривожланишнинг боришини ҳамма вақт ҳам назорат кила олмайди. Бу ҳозирги таълим жараёнинг жиддий қамчилиғидир.

Жаҳон психологларининг фикрича, билимларнинг бошқаришнинг мумкин булган йули - узлаштириш жараёнини берилган топширикнинг узлаштириш жараёни сифатида маҳсус ташкил этишдир. Бу соҳада яхшироқ ишланган тизим П.Я.Гальпериннинг аклий ҳаракатларини этап(босқичма-босқич) буйича таркиб топтириш назариясига асосланган таълим тизимидир. Бу назарияга мувофиқ, одамнинг онтогенетик ривожланишидаги ҳаракатлар интериоризацияси деган жараёнлар, яъни ташки ҳаракатларнинг аста-секин ички аклий ҳаракатларга айланиши жараёнлари руй беради. Даставвал укувчилар ташки моддий ҳаракат билан иш куради «факат шундан кейингина ҳаракатнинг интеграцияси: яъни унинг ички ҳаракатга, энди бутунлай боланинг ақлида воқе буладиган ҳаракатга айланиши руй беради», деб ёзади А. Н. Леонтьев (Проблемы развития психики, иккинчи нашри, М.

Таълимни ижодий узлаштириш, урганиш, билим эгаллаш 3 омилга:

1. Нимани уқитишга;
2. Ким уқитади ва қандай уқитишга;
3. Кимни уқитишга боғлиқ.

1- ҳолда: уқитиш характери узлаштирилаётган материалларга, унинг мазмунига ва қандай тизимда етказиб берилаётганлигига боғлиқ.

2- ҳолда: а) уқитувчининг услубий маҳоратига;

б) иш тажрибасига;

г) унинг билимига боғлиқ;

3- ҳолда: а) кимни, қандай уқувчини уқитишга;

б) психик ривожланишининг индивидуал тавсифномасига;

в) кизиқиш ва ҳавасларига боғлиқдир.

Урганиш - билимларни узлаштириш информация олиш, эса саклаш ва уни англаб қолишнигина эмас, балки билимларни кейинчалик, уқув ишида шунингдек, меҳнат жараёнида, умуман турмушга тадбиқ қилиш қобилиятига эга бўлишдир.

Билимларни урганиб олиш, уни узлаштириш қуйидаги психологик компонентлар асосида бўлади.

1. Уқувчиларнинг уқишга ижодий муносабатда бўлиши :

2. Материал билан бевосита танишиш жараёни :

3. Олинган материални фаол равишда қайта ишлаш жараёни бўлган фикрлаш (тафаккур)

4. Қабул қилинган ва ишлаб чиқилган ахборотни эса олиб қолиш ва эса саклаш жараёни.

Агар уқувчида узлаштиришнинг ана шу компонентларини(таркибий қисмларини) ҳисобга олиб таълим берилса, ҳар бир компонентда таълимни узлаштириш жараёнига эътибор берилса, уқувчи уни муваффақиятли узлаштиради.

Урганиш - йул-йулакай, тасодифий ва режали бўлиши мумкин. Йул- йулакай урганиш - турли материал ва информацияларни турли шароитда урганишдир. Бунда уқувчи материални изланишлар, куп қитобларни мутолаа қилиш орқали урганади. Бундай урганиш инсон ҳаётининг турли фаолиятлари давомида руй беради.

Режали урганиш эса материалларни мунтазам равишда режа асосида , мақсадга қаратилган фаолият орқали урганиш демакдир. Шунинг учун ҳам урганиш – фаолият ҳисобланади. Урганиш бу стихияли жараён эмас, балки у мақсадга қаратилган, режалаштирилган жараёндир. Урганиш - материални узлаштириш – бу онгли жараёндир. Шунинг учун у фаол жараён ҳамдир. Чунки уқувчи уқитувчи томонидан идрок қилинган материални узининг тажрибасига , ҳаётга

қилинган ва қилинаётган касб-хунар коллежлари, академик лицейлар, вилоятлар марказлари ва шаҳарларда ташкил этилган Ташхис марказлари 9-синфни тамомлаган ёшларнинг иқтидорли ва лаёқатли, кизиқишларини уз вақтида аниқлаш, уни психологик методлар ёрдамида диагностика қилишни амалга оширади. Успиринлик даврида аввало узини англашдаги силжиш яққол қузга ташланади - узининг рухий дунёсини, шахсий фазилятларини қобилият ҳамда имкониятларини аниқлашга интилиш қучаяди, баъзан уз хусусиятларига ортиқча баҳо бериб манманлик, қибрланиш иллатига дучор бўлади, айрим успиринлар эса аксинча, уз имкониятларига паст баҳо қамтарона тутишга ҳаракат қиладир.

Успиринларнинг яна бир муҳим ҳислати – уларда юксак даражадаги дустлик, уртоклик, улфатчилик, муҳаббатнинг вужудга қелишидир. Аттракция (ёқтириш, узига жалб этиш)деб аталадиган ҳиссиёт пайдо бўлади (бу даврларда) ёқтиришдан то севги, муҳаббат қаби чуқур эмоционал боғлиқлик ҳам шу ҳис асосида пайдо бўлади: ижтимоий психологияда мазкур ҳиссиётнинг асл сабаблари ижтимоий мотивлари – шерикларнинг битта макон ва замонда эканликлари, тез-тез учрашиб туришлари таъсирида пайдо бўлади ва успириннинг уз-узини ҳурмат қилиши, бошқалар билан муносабатда тоқатлироқ бўлишига таъсир қурсатар экан, успирин атрофида у ёқтирган ва уни ёқтирадиган одамларнинг бўлиши катта тарбиявий аҳамияга эга.

Дустлик успирин учун «алтер-эга» яъни иккинчи «мен» ҳисобланиб, у билан бирга дарду-ҳасратларини муҳокама қилади, одатда бир жинс вакиллари уртасида бўлади. Асосан 2 киши, баъзан 3-4 киши бўлиш мумкин. Дустликнинг асосий шарти - узаро бир-бирини тушунишдир. Дустлар гап-сузлар ҳам юз ифодаси, юришни тушуниб оладилар.

Дустлик - бир-бирини аяш, ғамхурлик қилиш, қуллаб-қувватлаш, меҳр, ҳаталарни биргаликда тузатиш демакдир. Мана шу сифатлар ардоқланса дустлик узок давом этади.

Ёш утган сари бу дустлик юксак кадриятга айланади.

Аттракция 2 қуринишдадир. У успиринни самимийроқ, ҳар нарсасига қодир ва қучлироқ қилади.

Дастлаб симпатия – ёқтириб қолиш босқичи, кейинчалик эса ҳақиқий севги пайдо бўлади. Баъзи ота-оналар бу даврдаги авждан чучийдилар, баъзи айниқса қизларга тақиклайдилар ҳам. Севги – бу ёшлар учун дастлабки ҳаёт синовии эканлигини англаб олишларига ёрдам бериш керак. Успирин йигит билан қизнинг узаро яқинлиги, ҳаётга қарашлари, кизиқишлари, дидлари, ниятларининг умумийлиги билан характерланади. Успиринларда билимга кизиқиш амалий

хусусият касб этади. Сезгирлик, кузатувчанлик такомиллашиб боради. Мантикий хотира етакчи роль уйнайди, тафаккур фаол, мустикал ва ижодий хусусиятга эга булиб боради, лекин барча фаолият боскичида ҳам мустикал фикр юрита олмайдилар. Хозирги даврда таълим олдидаги муҳим вазифа ҳам ёшларда ёшларда мустикал ва ижодий фикр юритиш куникмаларини шакллантиришдан иборат. Дарсликлар, адабий асарлар, вақтли матбуот, телевидение ва радио орқали берилаётган маълумотлар мунозара ва баҳс, дарсларни янги педагогик технология асосида утиш орқали бунга эришиш мумкин.

Назорат саволлари:

1. Успиринлик даври ва унинг узига хос хусусиятлари.
2. Успириннинг психологик хусусиятларини тавсифлаб утинг.
3. Успириннинг хис-туйғунлари ҳақида гапириб беринг.

Адабиётлар:

1. Э.Гозиев «Психология» Т., 1994 й.
2. Э.Гозиев «Олий мактаб психологияси» Т.. 1997 й.
3. М.Г.Давлетшин таҳрири «Ёш ва педагогик психология» Т., 1975 й.
4. Гамезо ва бош. «Возрастная и педагогическая психология» М., 1984 й.

Мавзу: Таълим психологияси.

Режа:

1. Урганиш тугрисида умумий тушунча.
2. Уқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш.
3. Уқув ҳолати (фаолият)нинг турлари ва ўқиш мотивлари .
4. Таълим жараёнига таъсир этувчи омиллар.
5. Таълим жараёнида билим, куникма ва илмий тушунчаларнинг шаклланиши.
6. Ижодий тафаккур ва унинг таркиб топиши.

Таянч иборалар: Таълим, урганиш, билишни бошқариш. Мотивлар, билим, куникма, тушунча, ижодий тафаккур.

Таълим психологияси - педагогик психологиянинг энг муҳим қисмларидан биридир.

Таълим - жуда кенг маънога эга булиб, у билим, куникма ва

малакаларни узлаштириш, урганиш, ургатиш жараёнидир. Бу таъриф ҳозирги замон таълими учун етарли эмас. Чунки ҳозир мустикаллик даврида таълим узининг мазмуни билан уқувчиларга билим, куникма ва малакалар бериш билан бирга, уқувчиларни ҳозирги замон руҳида миллий кадрлар, жаҳон маданияти ва маорифининг илгор ғояларидан оқилона фойдаланиб тарбия берувчи, бола шахсини ривожлантирувчи, уни мустикал фикрлашга ургатувчи, илмий тушунча ва изланишларга лаёқатли қилувчи таълим ҳамдир.

Таълим икки томонлама жараён;

1-дан, уқувчи томонидан бажариладиган, бошқариладиган,

2-дан, уқувчи томонидан бажариладиган жараёндир.

Демак, таълим жараёни урганиш ва ургатиш, урганиб олиш ва уни ҳаётга тадбиқ этиш хусусияти билан изоҳланади.

Урганиш (ўқитиш) - бу ўқутувчининг уқувчиларга билим, куникма ва малакалар бериш, уларда янги ҳақиқатни очишга қодир бўлган ижодий, мантикий тафаккурни тарбиялашдир.

Урганиш- бу ўқувчиларнинг ўқитувчи тамонидан берилган билимларни, қабул қилишлари жараёни, ўзларида билиш қобилиятларини, фикрлаш операциялари ва ҳаракатларни таркиб топтириш жараёнидир. Бу пассив мушоҳада жараёни эмас, балки ўқитувчи томонидан ўқувчиларга бериладиган билим ва малакаларни фаол равишда қайта ишлаш жараёнидир.

Урганишнинг асосий моҳияти шундаки, бунда - ўқиш жараёнида ўқувчилар мустикал равишда билим ола билиш ва бу билимлардан фойдалана олиш куникмасини ўз ичига олувчи ақлий ва жисмоний меҳнат элементларини ўзига синдиради.

Таълимнинг муваффақияти ўқув материалларнинг мазмунигагина, таълим усулларигагина эмас, балки у қўл жихатдан ўқувчининг қандай ўқийётганлигини билишга, яъни ўқувчининг ёш хусусиятларига, ақлий тараққиёти ва фаоллигига мувофиқ малакаларни узлаштириш жараёнининг психологик асосларини билишга ҳам боғлиқдир.

Ўқиш жараёни - ўқувчининг ўзига хос хусусиятларига ҳам, унинг психик ривожланишининг (ақлий, эмоционал, иродавий жихатдан) индивидуал тавсифномасига, унда ўқишга нисбатан қарор топган муносабатларига, унинг қизиқиш-ҳавасларига боғлиқдир. Бошқача қилиб айтганда, таълим жараёни ўқувчига нимани ва қандай қилиб узлаштиришнинг оддий бир хил натижаси эмас, яъни сиртдан таъсир қиладиган шарт-шароитларнинг оқибати эмас, балки ўқувчининг индивидуал-психолок хусусиятларига боғлиқ равишда амалга оширилади.